

Arkitektur Stockholm

Arkitektur Stockholm – en strategi för stadens gestaltning var på samråd 13 juni – 20 september 2011. Strategin ska bli ett tematiskt tillägg till *Promenadstaden – översiktsplan för Stockholm*. Förslaget har reviderats utifrån inkomna synpunkter och stadsbyggnadsnämnden har gett stadsbyggnadskontoret i uppdrag att ställa ut det reviderade förslaget enligt plan- och bygglagen innan planen antas.

Arkitektur Stockholm har tagits fram i en bred dialogprocess sedan uppdraget våren 2010, under samrådet, men även tiden efter det formella samrådet. Att ta fram stadens första arkitekturstrategi har krävt många avvägningar och balans i förhållande till stadens övriga styrdokument. I juni 2012 var Arkitektur Stockholm föremål för politisk behandling inför utställning. Detta beslut fattades först i maj 2013. Processen sedan samrådet har lett till att dokumentets innehåll har förändrats. Syftet att beskriva kvalitet i stadsrummet och hur det uppnås kvarstår som Arkitektur Stockholms huvuduppdrag.

Förslaget ställs ut under tiden 28 juni - 6 september i Fyrkanten i Tekniska nämndhuset, Fleminggatan 4, under husets ordinarie öppettider. Förslaget visas även på hemsidan, www.stockholm.se/arkitekturstockholm.

I den mån nämnden/bolaget avser att yttra sig över förslaget ska yttrandet inkommit senast den 6 september. Med hänsyn till politiska ställningstaganden inför ett antagande innan årsskiftet kan kontoret tyvärr inte ge dispens avseende tiden för inkomna yttranden.

Yttrandet skickas till:
Stockholms stadsbyggnadsnämnd
Registraturen
Box 8314
104 20 Stockholm.

Alternativt via e-post: stadsbyggnadskontoret@stockholm.se
Ange ärendets diarienummer 2010-11401-51

0105.....700

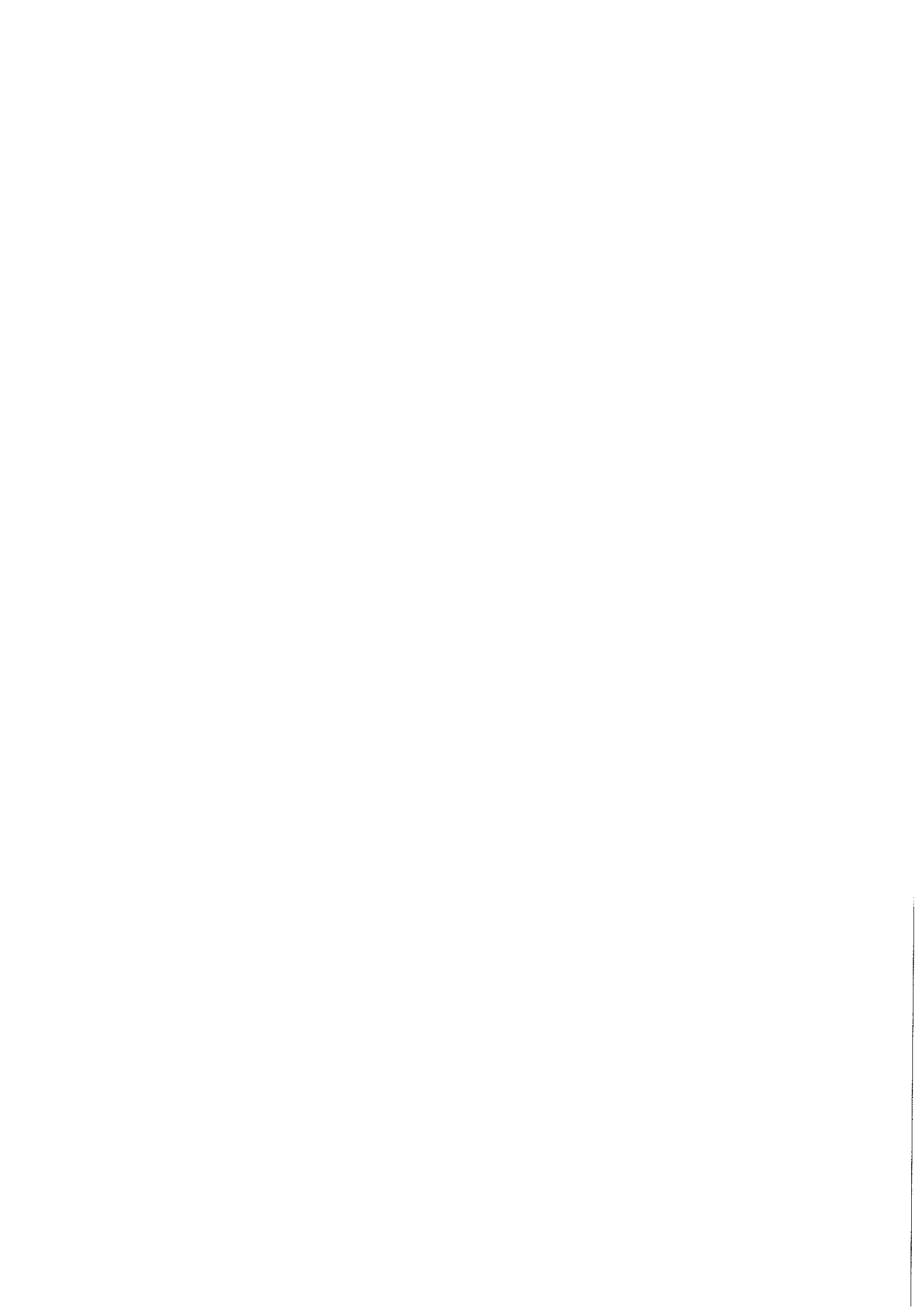
De uppgifter du lämnar till stadsbyggnadskontoret behandlas enligt reglerna i personuppgiftslagen (PUL).

För eventuella frågor kontakta

Karolina Keyzer, tfn 08-508 27 116
karolina.keyzer@stockholm.se

Niklas Svensson, tfn 08-508 27 247
niklas.svensson@stockholm.se

Bilaga: Utställningsförslag Arkitektur Stockholm – en strategi för stadens gestaltning, samrådsredogörelse och kungörelse om utställning.

Sändlista

Länsstyrelsen, avdelningen för planfrågor
Stockholms läns landsting, Tillväxt, miljö och regionplanering
Stockholms läns landsting, Trafikförvaltningen
Trafikverket, Region Stockholm
Statens Fastighetsverk
AB Storstockholms Lokaltrafik

Exploateringsnämnden
Trafik- och renhållningsnämnden
Fastighetsnämnden
Miljö- och hälsoskyddsnämnden
Kulturnämnden
Utbildningsnämnden
Socialtjänstnämnden
Idrottsnämnden
Kyrkogårdsnämnden

Lantmäterimyndigheten i Stockholms kommun
Skönhetsrådet
Stadsbyggnadsnämndens handikappråd

Bromma stadsdelsnämnd
Enskede – Årsta – Vantör stadsdelsnämnd
Farsta stadsdelsnämnd
Hägersten – Liljeholmen stadsdelsnämnd
Hässelby – Vällingby stadsdelsnämnd
Kungsholmens stadsdelsnämnd
Norrmalms stadsdelsnämnd
Rinkeby – Kista stadsdelsnämnd
Skarpnäck stadsdelsnämnd
Skärholmen stadsdelsnämnd
Spånga – Tensta stadsdelsnämnd
Södermalms stadsdelsnämnd
Älvsjö stadsdelsnämnd
Östermalms stadsdelsnämnd

Stockholms Hamn AB
Stockholm Vatten AB
AB Stockholmshem
AB Svenska Bostäder
AB Familjebostäder
Stadsholmen AB
Micasa Fastigheter i Stockholm AB
Stockholms Stads Parkerings AB

SISAB Skolfastigheter i Stockholm AB
Stockholm Business Region

Hyresgästföreningen. Region Stockholm
Fastighetsägarna Stockholm AB
Stockholms Byggmästareförening
Stockholms handelskammare
Sveriges Arkitekter
Stockholms arkitektförening
Svensk teknik och design, STD

Ekerö kommun
Järfälla kommun
Huddinge kommun
Lidingö stad
Nacka kommun
Sollentuna kommun
Solna stad
Sundbybergs stad
Tyresö kommun

Kungörelse om utställning Arkitektur Stockholm

Hjäl

Hjälp

Dokument: 2010-1140 07 n/U Datum: 2013-06-25 Typ: Skrivelse Ut Status: Reserverad Profil: Diariedokument

Kopplingar

Ärende: 2010-11401 Arkitektur Stockholm, översyn av Stockholms byggnadsordning
Mottagare: Enligt sändlista
Behandling: Bevakningsdatum: Diariefört:
Åtkomst: Åtkomstgrupp: Alla
 OSL: Allmän handling - Offentlig
 PUL: Nej

Ansvarig enhet: SBKP-SP

Ansvarig person: Fredrik Jensen

Skede:

Kungörelseprojekt (tid):

Noteringar

Arkiv Hämta Spara Publicera Skicka

Relaterad information

Filer	Kontakter	Behandlingar	Noteringar	Rättigheter	Dokumentreferenser	Beslutsreferenser	Ärendereferenser	Logg
☒	!! Filnamn							
☒	☒ Kungörelse om utställning Arkitektur Sto...							
		Senast ändrad	Senast ändrad av	Version	Va			
		2013-06-27	Fredrik Jensen	3	P			

1 / 1   Visa alla   Andra

Arkitektur Stockholm

- en strategi för stadens gestaltning

Utställningsförslag

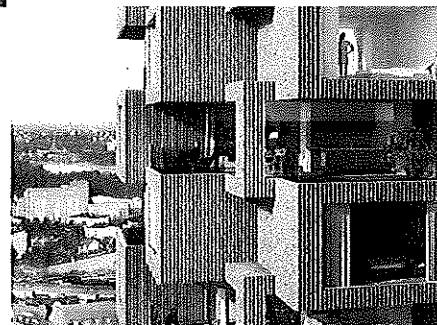
013-06- 8

DNR. 010-11401-51

Innehåll

Introduktion	3
Om detta dokument	
Varför behövs Arkitektur Stockholm nu?	
Stad i förändring	
Arkitektur som verktyg	4
Människan i fokus	
Hållbarhet	
Variation	
Stadens siluett	
Stadens funktioner	
Exempel bostäder	
Exempel skolor och förskolor	
Stadsrum	6
Offentliga rum	
Gröna rum	
Blå rum	
Process	8
Dialog	
Tävlingar, workshops och vilt kort	
Tillfällig arkitektur och konst	
Avslutning	9
Att bygga vidare på ett kulturarv	

Stockholms
stad

Utställning

Utställning av Arkitektur Stockholm – en strategi för stadens gestaltning pågår mellan den 28 juni och 6 september 2013. Under utställningstiden är det möjligt att granska förslaget och komma med synpunkter. Skriftliga synpunkter lämnas senast in den 6 september till:

Stockholms stadsbyggnadsnämnd
Registraturen
Box 8314
104 20 Stockholm

Epost stadsbyggnadskontoret@stockholm.se.

Ange diarienummer 2010-11401-51.

Information om förslaget lämnas av:

Niklas Svensson, tfn 08-508 27 247
niklas.svensson@stockholm.se

Karolina Keyzer, tfn 08-508 27 116
karolina.keyzer@stockholm.se

Information om Arkitektur Stockholm – en strategi för stadens gestaltning finns även på hemsidan.

www.stockholm.se/arkitekturstockholm

Behovsbedömning enligt miljöbalken

Eftersom Arkitektur Stockholm är ett tematiskt tillägg till Stockholms översiktsplan som inte reglerar markanvändningen inom ett geografiskt avgränsat område, bedömer stadsbyggnadskontoret att det inte är möjligt att definiera eventuella miljökonsekvenser. Vidare bedömer stadsbyggnadskontoret att de mål som formuleras i dokumentet inte anger förutsättningar för sådana åtgärder som kan medföra betydande miljöpåverkan. Stadsbyggnadskontorets slutsats är därför att det inte föreligger behov av miljöbedömning enligt miljöbalken.

Introduktion

Om detta dokument

Arkitektur Stockholm - en strategi för stadens gestaltning är Stockholms första arkitekturstrategi. Arkitektur Stockholm beskriver mål och strategier för hur stadens vision och översiktsplan ska förverkligas. Detta styrdokument lägger fokus på hur arkitektonisk kvalitet i stadens byggnader, offentliga rum och landskap fördjupar Stockholms upplevelsevärden och attraktivitet och samtidigt skapar grogrund för innovation och hållbar utveckling. Arkitektur Stockholm utgår från Stockholms Stads vision 2030 om ett växande innovativt och upplevelserikt Stockholm med utgångspunkt i medborgaren. Arkitektur Stockholm förtydligar hur Promenadstaden, översiktsplan för Stockholm, ska förverkligas med arkitektur som verktyg.

Stockholms stad har höga ambitioner när det gäller att införliva ny arkitektur och säkra hög kvalitet i byggandet. I stadens budget för 2013-2015 anges att staden ska främja en attraktiv stadsbild med en varierad arkitektur. Stadsbyggnadsnämnden förtydligar att Arkitektur Stockholm ska vara ett starkt strategiskt dokument som ska bidra till förverkligandet av en spännande, varierad och hållbar arkitektur och stadsmiljö. Formellt är Arkitektur Stockholm ett tematiskt tillägg till Promenadstaden – översiktsplan för Stockholm och utgör tillsammans med Den gröna promenadstaden och Framkomlighetsstrategin en del av Stockholms strategiska planering.

Arkitektur Stockholm är en arkitekturstrategi inriktad på vilka värden __ framtida arkitekturen kan tillföra staden. Arkitektur Stockholm är utgångspunkten för mer detaljerade kunskapsunderlag och vägledningar som tas fram successivt. Stockholms karaktärsdrag och stadsbyggnadskvaliteter beskrivs närmare i dokumentet Arkitektur Stockholm – stadens gestaltning, som är en bearbetning av den Byggnadsordning som ingick i Stockholms förra översiktsplan, ÖP99.

Varför behövs Arkitektur Stockholm nu?

År 2030 ska Stockholm vara navet i den växande Stockholm-Mälarenregionen. Den internationella konkurrenskraften ska stärkas så att Stockholm kan ta plats som den främsta tillväxtregionen i Europa. En satsning på ökad arkitektonisk kvalitet bidrar till att göra Stockholm än mer attraktivt som internationell tillväxtpunkt. Målet är en vacker och välfungerande stad med ett inkluderande stadsliv som är utvecklat för alla och attraherar besökare, kreativa näringar och främjar ekonomisk tillväxt.

Stockholm är dynamiskt och har som mål att bli världsledande i hållbar, innovativ och kvalitativ stadsutveckling. Historiskt har Sverige och Stockholm haft en ledande roll som inspiratör och föregångare i stadsplaneringsfrågor. När staden ännu en gång står inför kraftig expansion blir fokus på arkitektur och kvalitet nödvändig för att stadens högt ställda mål ska uppnås med attraktivitet, helhetsperspektiv och sammanhang.

Arkitektur Stockholm har som målsättning att skapa ett tillå-

tande klimat för kvalitativ och innovativ arkitektur i byggnader, landskap och offentliga rum. Innovativ arkitektur bidrar till att höja kvaliteten i upplevelsen av staden. Grön arkitektur sätter fokus på klimat och hållbarhet. Tillfällig arkitektur inspirerar till ny användning av stadens offentliga rum.

Arkitektur Stockholm ska förtydliga stadens vision och visa strategier för hur målen i Promenadstaden kan förverkligas med arkitektur som verktyg i samspel med medborgare och stadsbyggnadsaktörer.

Stad i förändring

Stockholm utvecklas och är idag en av Europas snabbaste växande städer. Stockholm siktar på att bli världsledande när det gäller stadsliv, hållbar utveckling och integration.

Nya tider

Stockholms attraktivitet ligger i ett nära samspel mellan kultur, utbildning och innovationsnäringar, goda stadslivskvaliteter och unika landskaps- och skönhetsvärden. Stockholms årstidsväxlingar och vackra ljus, arkitekturens skönhet och det naturnära skärgårdsläget bidrar alla till dessa värden. Här finns goda förutsättningarna att utveckla Stockholm till en mer modern och hållbar stad redo att möta framtidens behov av fler bostäder och ett välkomnande stadsliv. Stockholm är idag en stad i förändring. Byggekranar och trafikomläggningar har blivit en del av Stockholms vardag. Det vi ser är bara början av den förändringsprocess som kommer att präglade staden under de närmaste åren.

Nytt fokus på stadens offentliga miljö

Stadsplaneringen i Stockholm utgår från ett hållbart helhetsperspektiv där planeringen enligt stadens vision 2030 tar sin utgångspunkt i medborgaren. Innovativ arkitektur med tydligt förhållningssätt till stadens växande behov, dess identitet och historiska miljö ska bidra till en bättre stad att leva i. När fler ska få plats på samma yta krävs samordning och gemensamma mål. Därför läggs tydligare fokus på utveckling av stadens offentliga miljö, Stockholms gemensamma stadsrum.

Ett nytt helhetsperspektiv med stadslivet i fokus, kräver ett mer utvecklat samspel mellan landskaps-, stadsmiljö- och bebyggelseplanering och därmed också mellan stadens olika förvaltningar och aktörer. Stor vikt läggs vid det enskilda projektets nytta för allmänna intressen, hur det med sina funktioner och kvaliteter kan bidra till ett attraktivare stadsrum, där fler vill stanna och delta i ett aktivt stadsliv.

Planeringsprocessen effektiviseras och förtydligas. Dels genom genom öppen, tidig dialog och aktiv medverkan kring stadsbyggnadsfrågor. Dels genom att inom den demokratiska planeringsprocessen hantera de urvalsprocesser (t.ex. tävlingar och parallella uppdrag) som tidigare skett innan politiskt beslut om projektstart. Utöver myndighetsuppdraget utvecklas samtidigt stadens rådgivande och vägledande roll med fokus på arkitektonisk kvalitet, genomförande- och helhetsperspektiv.

Arkitektur som verktyg

Stadens visioner om ett utvecklat stadsliv förverkligas med arkitektur som verktyg. Arkitektens uppgift är att tillgodose de behov och krav som ställs av stadens brukare. Alla nya byggprojekt kan bidra till att höja den kvalitativa upplevelsen av Stockholm och förbättra den gemensamma stadsmiljön.

Människan i fokus

All stadsutveckling ska formas med utgångspunkt i Stockholms identitet och kulturhistoria. Målsättningen är att öka stadens upplevelsevärden med innovativ arkitektur där människan står i fokus. Med fler stockholmare och ökad aktivitet i det gemensamma stadsrummet ställs tydligare funktionella krav på våra offentliga rum. Arkitektonisk kvalitet uppnås med kunskap om hur de enskilda byggnadernas funktioner samspelar med stadsrummet som helhet, med relevanta och hållbara byggnadsmaterial, konstnärliga värden och kunskap om byggprocessen. En öppen, flexibel och funktionell struktur i byggnaderna tillåter olika funktioner över tid och medger möjlighet till ett bra samspel mellan ute och inne, mellan privat och offentligt och zonerna däremellan. Särskilt fokus läggs på utformning av byggnadernas bottenvåningar, hur de tillför funktioner som bidrar till en bättre stadsmiljö och hur de samspelar med den mänskliga skalan.

Med innovativ arkitektur som verktyg kan Stockholms identitet tillföras nya tolkningar utifrån nutida ideal och behov som bidrar till en modern och medveten stadsutveckling. Istället för upprepning av typologier och formspråk finns här möjlighet att vidareutveckla stadens urbana arkitektur i gränslandet mellan olika funktioner, mellan stad och land och mellan ute och inne. Exempel på problemlösande arkitektur kan vara hantering av buller eller förbättringar av det nära klimatet i nya bostadsområden. Innovativa lösningar kan leda till ny kunskap och arkitektoniska landvinningar.

I våra gemensamma stadsrum och stadsutvecklingsområden kan tillfällig användning av befintliga byggnader, temporära stadsrum, konstinstallationer, utställningar, gång/ cykelstråk och aktivitetsparker väcka intresse för nya platser och ge kunskap om funktion, plats och framtida användning. Nya stadsdelar kan med utvärdering av temporära aktiviteter utveckla en egen urban identitet utifrån unika förutsättningar.

Hållbarhet

Hållbarhet är utgångspunkt för all planering i Stockholm och en utmaning i arbetet med arkitektonisk kvalitet. Stadsutveckling handlar om att balansera miljö-, energi- och klimatfrågor med ekonomisk, social och kulturell hållbarhet till en väl avvägd helhet.

Promenadstaden visar vägen

Promenadstaden, Stockholms översiktsplan som antogs 2010,

beskriver en stadsutvecklingsstrategi utifrån ett helhetsperspektiv. Stockholm ska vara en stad tillgänglig för alla, det ska vara tryggt och lätt att ta sig fram. Fler ska kunna gå och cykla och kollektivtrafiken ska vara effektiv. Staden är blandad, tät och robust med en arkitektur som medger förändrad användning över tid. Den arkitektur som byggs i dag blir en del av stadens kulturarv och utgångspunkt för morgondagens stadsliv.

Förtätning

Förtätning sker genom kompletteringsbebyggelse eller större stadsdelsomvandlingsprojekt. Större omvandlingar sker främst i de stadsdelar som utpekats som tyngdpunkter i Promenadstaden. Genom en stadsövergripande samplanering som förutom att stärka urbanitet och stadslivskvaliteter skapas en hållbar stad med bättre underlag för kollektivtrafik, kultur och service. I övriga stadsdelar koncentreras förändringar till komplettering och förtätning av befintliga strukturer. De stadsutvecklingsprojekt som nu genomförs nära den historiska stadskärnan syftar till att koppla samman hela staden. Med utgångspunkt i helhetstänkande och närhetsprinciper planeras för medborgarnas tillgång till utbildning, arbetsplatser, handel, service, natur, kultur och rekreation.

När staden växer ställs särskilt höga krav på den arkitektoniska utformningen av helhet, funktion och detalj. Hit räknas också stadens höga krav på vind- ljud- och tillräckliga dagsljusförhållanden som måste bearbetas i varje ingående byggnadsdel och sammanhang. Framgång i gestaltning av dessa kvaliteter blir avgörande för upplevelsen av klimat och miljö. Avgörande blir också samspelet mellan byggnad och stadsrum.

Hållbarhetsperspektiv

Stockholms Miljöprogram 2012-2015 pekar, bland sex prioriterade områden, på förtätning, trafikplanering och utbyggnad av gång- och cykelnät som viktiga målområden för ökad miljöeffektivitet. Arkitektens uppgift blir att med innovation och gränsöverskridande lösningar gestalta en i alla aspekter hållbar stadsutveckling med klimatfrågor i fokus. Den byggda miljön ska, i enlighet med plan- och bygglagen, planeras så att den får en estetiskt tilltalande stads- och landskapsbild med god form-, färg- och materialverkan. Arkitekturen i Stockholm ska utformas så att kvalitets- och skönhetsaspekter inte underställs kortsiktiga ekonomiska överväganden. Val av byggmaterial och energikällor, utformning av system av dagvatten-, sop-, och bullerhantering blir med detta perspektiv självklara delar att hantera inom stadens hållbara arkitektoniska gestaltning.

Grön arkitektur i Stockholm

Grön arkitektur handlar om att minimera byggandets negativa miljökonsekvenser, att sätta hållbart tänkande i fokus och att hantera den kunskap om de klimatutmaningar vi ställs inför. Med grön arkitektur kan höga krav på material, tekniska system, resursförbrukning och biologisk mångfald vändas till en resurs där resultatet blir positivt, lustfyllt, pedagogiskt och användbart. En utveckling av den gröna arkitekturen i Stockholm kan på sikt påverka hela den lokala sociala, ekologiska och ekonomiska sfären.

Alla byggnader och all infrastruktur i Stockholm ska kännetecknas av hållbara energilösningar och smart miljödesign med tydlig anpassning till kunskap om framtida klimatförändringar. Stockholms högt ställda miljömål skärps ytterligare i utvecklingen av Norra Djurgårdsstaden där experimentell och undersökande arkitektur uppmuntras. Genuint förebildliga exempel på grön arkitektur kan här generera ny kunskap som kan komma fler än stockholmarna till del.

Variation

Variationer i den övergripande skalan ger sällan en upplevelserik miljö. Vi påverkas mer av små, nära detaljer i ögonhöjd än av skalmässigt övergripande strukturer. Ett bättre stadsliv byggs upp av innehållsmässig variation och blandade funktioner i det gemensamma stadsrummet.

Variation uppnås i urbana miljöer med god detaljering och välkomnande funktioner i gränsen mellan de privata och offentliga rummen. Bebyggelse som medger olika verksamheter med en strukturell transparens och öppenhet i bottenvåningar, fasader och taklandskap ger större möjlighet till variation och mångfald än vad enbart skillnader i färg form och fasadmateriäl kan åstadkomma. Långa slutna bottenvåningar mot allmänna gaturum ger däremot negativa effekter och bör undvikas i urbana sammanhang. Mångfald fränjas av variation i byggnaders identitet och uttryck och i ett nära samspel mellan byggnad och omgivande stadsmiljö.

Arkitektur trygghet och mångfald

Social hållbarhet och kulturell mångfald är ett av stadens högst prioriterade mål och största utmaningar. Stadsplaneringen ska utgå från alla befolkningsgruppers behov och ge möjlighet att leva sida vid sida. Arkitekturen ska bidra till ett tryggt urbant landskap med plats för olika kulturella aktiviteter i ett tillgängligt och välkomnande stadsrum. Ny bebyggelse ska vara inbjudande och utformad med tanke på tillgänglighet för alla. Arkitekturen ska utformas med god proportionering och dagsljushantering. I Den gröna promenadstaden beskrivs hur stadens integrerade parkstråk med stadsparker, mindre fickparker och tillgängliggjord natur bidrar till en variation av offentlig stadsmiljö, funktion och biologisk mångfald. Dessa gröna stockholmsstråk binder samtidigt stadsdelarna närmare varandra med attraktiva och trygga mötesplatser.

Stadens siluett

Stockholm är en vacker stad mitt i skärgårdslandskapet mellan Östersjön och Mälaren. Stockholms siluett följer skärgårdsöarnas topografi med en jämn, traditionellt låg skala som bara bryts av enstaka kyrkspiror, torn och ett fåtal mer betydande högre hus.

I stenstaden och på Stockholms malmar råder en sammanhållande skala med en byggnadshöjd på fem till sex våningar. Kvarteren har byggts upp över lång tid med många inbördes olika fastigheter av varierande funktion och ursprung. Detta

har bidragit till en tät, blandad och attraktiv urban miljö med stor flexibilitet och stark identitet. Stockholms City utgör undantag med färre kvartersstora byggnader med större höjd- och breddskala, de flesta byggda under perioden mellan 1960- och 1980-talet.

De genomgripande förändringar som skedde i och med Cityförnyelsen i Klarakvarteren blev ett av efterkrigstidens största och mest omtalade stadsbyggnadsprojekt i Europa. De omfattande och storskaliga förändringarna i stadens kärna gav efterdyningar med kraftiga lokala protester som satte spår i stadens fortsatta planering. Stadsutvecklingen med högre och mer storskaliga kvarter bromsades i de centrala delarna av Stockholm och den större skalan från senare tid återfinns istället främst i områden som exempelvis Globen och Marieberg.

I dag växer en ny typ av storskalig stadsförnyelse fram i Nordvästra Kungsholmen, Hagastaden och Liljeholmen. Kista utmärker sig med fler byggnader över 100 meter och har lösgjort sig från den övergripande skalan. Kista har med sina landmärken fysiskt positionerat sig som en av de tyngdpunkter som utpekats i Promenadstaden och kan därmed visuellt kopplas både till den centrala staden och till det omgivande landskapet. Denna utveckling visar att en förändring av rådande höjdskala, kan prövas i stadens utpekade tyngdpunkter och utvecklingsområden. En skalförändring kan gynna stadslivet och tillföra siluetten helhetskvaliteter av arkitektonisk relevans och värde.

Medvetna tillägg i äldre miljö

I de äldsta delarna av Stockholm med utblick över centrala inlopp och i malrnas stenstadskvarter är siluetten känslig för skalförskjutning. Här förändras helheten snabbt om flera enskilda projekt avviker från etablerade höjder och utbredning. Byggnaderna är inom rådande skala inbördes olika och vittnar om olika tidsepoker i stadsliv och arkitekturhistoria. Stockholms fysiska identitet är uppbyggd av överlagrade förändringar och ger nu på samma vis plats för vår tids arkitektoniska tillägg. I dessa delar av staden erbjuds få möjligheter att bryta sig ur befintlig skala. Endast projekt av stort allmänt intresse som uppvisar särskilt hög arkitektonisk kvalitet och relevans, kan prövas här med fokus på förbättrad helhetsverkan och omgivande stadsmiljö.

Vision för City

Att stärka centrala Stockholm är en viktig strategi i Promenadstaden. Bebyggelsen i City och främst i Klarakvarteren är mer storskaliga än i övriga stadsdelar. De kvartersstora byggnaderna följer i stort stadens historiska rutnät och uppvisar ofta hög kvalitet i arkitektur, fasadkomposition och materialverkan. Kvarterens långa fasader med få variationer i funktion och uttryck bidrar till upplevelsen av en monoton och storskalig stadsmiljö. Samtidigt utgör dessa kvarter en för staden mycket viktig resurs med stora sammanhängande fastighetsareor i den historiska stadens direkta närhet. Den pågående utvecklingen med översyn av dessa cityfastigheter utgår nu från en ambition att uppnå stadens vision om en levande stadsmiljö med kun-

skap om fastigheternas historia och arkitektoniska värde som utgångspunkt. Här kan en väl avvägd volymändring prövas. Större byggnadsvolymer förutsätter en väl samordnad fastighetsutveckling med god kunskap om närområdet, dess befintliga arkitektur och helhetsverkan för staden i stort.

Stockholms stads målsättning med tillägg av fler bostäder i stadens centrala delar innebär successiva förtätningar och höjdförskjutningar i City. Stadsdelen är stadens mest föränderliga och under ständig utveckling. Pågående fastighetsutveckling i City ska utöver arkitektonisk kvalitet särskilt utvärderas från ett helhetsperspektiv med avseende på stadsmiljö och stadsliv.

Stockholms Stad har i samarbete med förvaltningar, fastighetsägare och samhällsaktörer tagit fram en Vision för City.

3 strategier för en levande stadsmiljö för att

- främja attraktiva stadsmiljöer
- bygga fler bostäder
- stärka näringsliv i City

Vid på och tillbyggnad

Målsättningen vid på- och tillbyggnad är att hantera den befintliga bebyggelsen ur ett kunskapsmässigt helhetsperspektiv. Nya arkitektoniska kvaliteter ska tillföras till såväl taklandskap, fasad och bottenvåning. Byggnaden ska som helhet påverka omgivande stadsmiljö på ett positivt sätt. En viktig målsättning för all bebyggelse är att planera med ett tydligt förhållningssätt till den mänskliga skalan, till staden i ögonhöjd.

3 strategier för bättre arkitektonisk kvalitet vid förtätning i befintlig stadsmiljö:

- Vid ökad byggnadsvolym och höjd särskilt beakta dagsljuskvaliteter kring byggnaden och säkerställa att tillräckligt mycket dagsljus når gaturum och stadsliv.
- Att vid ombyggnad av befintliga kontorsfastigheter till bostäder låta entréer, eventuella balkonger och takterrasser ta plats i gaturummet och på så sätt ge möjlighet till transparens och ökad närvaro i stadsmiljön.
- Att utveckla och ta tillvara det befintliga taklandskapet som vistelseyta. Utformningen av nya tillägg som altaner ska vara välutformade och bidra till helhetsupplevelsen av byggnaden och staden.

Exempel bostäder

Bostadsbyggande ska planeras utifrån de boendes olika behov. Alla, oavsett behov och bakgrund, ska beredas plats i den blandade staden.

När staden växer integreras bostäderna i en tätare urban struktur där torg, parker och olika verksamheter blandas med service och omsorg. Varje byggnad ska samplaneras med en infrastruktur som lockar till närvaro och aktivitet i stadsrummet. Stadens

bostadsplanering förutsätter medvetna arkitektoniska val utifrån kunskap om hur bostadsbebyggelsen aktivt kan bidra till en bättre stadsmiljö.

Ett tillskott av bostäder i stadens centrala delar ger en bättre blandning av verksamheter, ökad trygghet och en mer attraktiv stadsmiljö. Möjligheter till nya bostäder i City är begränsad, men prövas där det är möjligt. Till- och ombyggnad av hela eller delar av fastigheter till bostäder med tydliga entréer från gatan, bidrar till den fysiska närvaron i stadsrummet med upplysta fönster och aktivitet på balkonger eller takterrasser. Påbyggnad på tak, utan möjlighet till ögonkontakt med gatuliv, tillför färre kvaliteter i stadsmiljön.

I stadsutvecklingssammanhang kan innovativ, identitetsskapande bostadsarkitektur bidra till ny kunskap och utveckling av stadsbyggnadskonsten. Med samarbete över disciplinränder och med forskning kommer kunskapen till direkt nytta och kan inspirera till fortsatta framsteg. Olika upplåtelseformer och stadsbyggnadsexperiment i mindre skala uppmuntras tillsammans med forskning kring ny teknik och progressiv landskapsarkitektur.

Exempel skolor och förskolor

Stockholms skolbyggnader har arkitekturhistoriskt varit grundpelare i stadsbyggnadssammanhang. Skolorna har fått utmärka sig i stadsväven på samma sätt som kyrkor och andra symboliskt viktiga byggnader. Stockholms skolbyggnader har historiskt haft en flexibel och generell brukskvalitet som gör dem möjliga även för annan användning.

Dagens planeringssituation är svåröverblickbar med ständigt fluktuerande elevantal. Idag ser vi ofta kortsiktiga lösningar där prioriteringen ligger i att snabbt kunna placera elever i någon form av lokaler. Här kan fokus på tidigt samarbete och synergieffekter ge ökade möjligheter till goda arkitektoniska lösningar inom befintlig tidsbegränsning och kostnadsram.

Stadens målsättning är att både permanenta och tillfälliga skol- och förskolelokaler ska ha hög arkitektonisk kvalitet såväl interiört som exteriört. Barnens och elevernas behov ska stå i centrum vid utformningen. Skolor och förskolor spelar med sina gårdar en självklart central och viktig roll i dagens stadsliv. Förutsättningar för dessa verksamheters byggnader och planering av dessa bör samordnas tidigt mellan stadens olika förvaltningar.

Stadsrum

Livet i staden pågår mellan husen på gator och torg i parkerna och i stadens vattenrum. Arkitektur Stockholm tar utgångspunkt i stadslivet och beskriver en strategi för hur stadens urbana landskap kan anpassas till ökad aktivitet, bättre upplevelsevärde och till hur varje bygg-

nadsprojekt kan bidra till en attraktivare stadsmiljö. Livet mellan husen är nyckeln till en socialt hållbar stad.

Målsättning är ett Stockholm med rikt och aktivt stadsliv under hela året med närhet, sammanhang och tillgänglighet i stadens gemensamma stadsrum. Torg, gator och parkrum samspelar med stadens bottenvåningar och vävs ihop till en levande stadsmiljö. Stadsplaneringen ska vid förtätning och omvandling utgå från behovet av väl gestaltade offentliga rum.

Stockholm har som huvudstad stort fokus på utveckling av evenemang, internationellt värdskap och festligheter som berör landet i stort. Stockholm är en självklar plats för evenemang men ska samtidigt fungera för vardagslivet året runt. Gator, torg, parker och vattenrum utgör tillsammans ett nätverk av offentliga rum, det golv som ska stötta både vardagsliv och fest. Ett fungerande, tillgängligt och tillåtande offentligt rum är en viktig utgångspunkt i all planering för att ge förutsättning för en jämlik stad.

O¹⁻²entliga rum

Stadens gator och torg är rum för alla och ska upplevas välkomnande och trygga under dygnets alla timmar.

För att uppnå visionen om ett levande stadsrum ställs höga krav på de offentliga rummens utformning. Staden ska fungera för alla. Särskild omsorg läggs i planering för alla med begränsade möjligheter att förflytta sig längre sträckor. En framkomlig stad är en förutsättning för delaktighet och jämlikhet i samhället. Staden arbetar kontinuerligt med förbättringar och beskriver i Framkomlighetsstrategin prioriteringar i gaturummet. Trafikhierarkin vänds upp och ned med fotgängare i topp och prioriterad framkomlighet för bussar och cyklister.

5 strategier för ett levande stadsrum

- Prioriterad plats för fotgängare att gå, stanna och sitta
- Öppna och inbjudande bottenvåningar med funktioner som bidrar till aktivitet och vistelse
- Ökad transparens mellan det publika och privata genom närvaro på balkong, tak och terrasser
- Balanserad trafikmiljö som inte domineras av motortrafik
- Ett behagligt närlimat

Gröna rum

Stockholms närhet till naturlandskapet med rik flora och fauna ger unika stadslivskvaliteter. Stockholms gröna stråk av natur och anlagda parker ger plats för motion, samvaro och aktivitet året om men också möjlighet till avkoppling och kontemplation. Närhet till naturupplevelser i den täta staden är värdefullt för många och bidrar till god livskvalitet.

Gröna stadsrum, parker och naturområden är stockholmarnas gröna vardagsrum som används året runt. I Den gröna promenadstaden, som är ett tillägg till översiktsplanen, beskrivs mål

och strategier för utveckling och skötsel av Stockholms gröna miljöer. Bland annat planeras nya stadsparker, mindre fickparker, ett nät av gröna promenader och gröna stockholmsstråk som kopplar stadsdelarna tätare samman. En viktig målsättning är att fler stockholmare ska få nära till bra parker och naturområden när staden växer. Detta kräver satsningar på att förbättra och tillgängliggöra grönområden och skapa parker där det behövs.

Grönska i stadsmiljö består inte bara av natur och anlagda parker utan är också den grönyta som finns på tak, gårdar och fasader. Staden arbetar med att ta fram nya verktyg för att öka andelen grön yta vid nybyggnad med exempelvis gröna tak för dagvattenhantering eller terrasser och balkonger för rekreation och odling. Plats för stadsodling i olika former är också en viktig del i en grön storstad.

Blå rum

Stockholms läge på 14 öar mellan två skärgårdslandskap bidrar till det nära samspel mellan topografi, natur och bebyggelseutveckling som gett staden sin unika karaktär och särprägel. Stockholms vattenrum är stadens största sammanhållande offentliga rum och en viktig resurs för kommunikation och stadsliv.

Saltsjön möter Mälaren i stadens historiska centrum. Dessa vattenrum utgör med sina olika karaktärer en viktig grundförutsättning för stadens vidare utveckling. En samordnad planering av dessa vattenrum är av stort intresse och viktig för stadens utveckling.

Bygga vid vatten

Tillägg kring vattenrum innebär arkitektoniska utmaningar. Bebyggelse i mötet med vatten ger möjlighet till exklusiva utblickar men innebär också exponering i ofta känsliga natur- och kulturmiljöer. Ny bebyggelse, ombyggnader och byggnadsdetaljer som markbeläggning och möblering av kajer ska därför göras med omsorg utifrån vattenrummens skönhetsvärden.

Aktiva vattenfronter

Stockholms olika vattenrum ger förutsättning för både aktivitet och avkoppling och kompletterar stadens parker och torg som stockholmarnas gemensamma vardagsrum. Vattenfronterna planeras för mer aktivitet både på land och vatten.

5 strategier för Stockholms vattenrum

- Mer aktivitet i och omkring vattnet
- Ökad tillgänglighet med bättre koppling mellan land och stad
- Förbättra förutsättningar för promenad och cykling längs kajer och stränder
- Utveckla attraktiva stadsrum med plats för möten, rekreation och lek vid stadens kajer och stränder
- Bättre ta till vara stadens utblickar mot vattnet

Process

Staden utvecklar öppnare och mer effektiva processer för att säkra arkitektonisk kvalitet, hållbara lösningar och ett aktivt stadsliv. Ett nytt planeringsperspektiv med stadslivet i fokus, kräver ett tydligare samspel mellan olika planeringsdiscipliner och stadens olika förvaltningar, bolag och medaktörer.

Dialog

Förståelsen för den växande staden är viktig och förutsätter ett inkluderande synsätt på stadens utveckling. I tidiga dialoger går det att sätta den lokala frågan i ett större sammanhang. Dialog om staden pågår hela tiden överallt. Det är av högsta prioritet att Stockholms Stad deltar i debatten, märks bland sociala medier och är på plats bland lokala aktörer.

Medborgarinflytandet ökar när diskussioner kring stadsutvecklingsfrågor startar tidigt i processen. Lokal kunskap och lokala önskemål är viktiga planeringsunderlag. När det lokala perspektivet vägs in tidigt i processen tillsammans med andra mer övergripande kunskapsunderlag blir resultatet bättre eftersom den lokala frågan sätts i ett större sammanhang. Något som också bidrar till förståelsen för den växande staden.

Det pågående utvecklingsarbetet om bättre metoder för samrådsmöten och tidiga dialoger är en del av Arkitektur Stockholm. Hur fler tidiga dialoger kan genomföras och hur utvärderingar av dessa bäst kan göras undersöks. Särskilt viktigt är att tillvarata barn och ungdomars behov och ge dem som inte kan rösta en möjlighet att påverka sin framtida stad. Tidiga dialoger kan ske på lokal nivå, men det finns också behov av att föra dialog kring hela stadens utveckling. Under samrådet för Arkitektur Stockholm genomfördes Våra drömmars Stockholm, en utställning och fullskaleförsök till tidig dialog om hela staden. Utvärderingen av detta arbete visade att det finns intresse och stor vilja att diskutera Stockholms framtid, men också att det finns behov av att ständigt förbättra stadens planeringsverktyg.

När staden medvetet arbetar med fler sammanhängande program för större utvecklingsområden kan viktiga frågor om arkitektonisk kvalitet samordnas och möjligheterna att genomföra tidiga dialoger underlättas.

Tävlingar, workshops och vilt kort

Arkitekttävlingar och workshops skapar gemensam kunskap delaktighet och diskussion kring kommande projekt.

Stockholm växer och staden har målsättning att skapa en tät blandad stad med ett tillskott av 100 000 nya bostäder till år 2030. För att uppfylla både kvantitets- och kvalitetsmålen arbetar staden med ett ramverk för att processerna där staden är delaktig ska genomföras på ett liknande och förutsägbart sätt. Med genomförandefokus och transparens ger tävlingar och pa-

rallella uppdrag möjlighet till en fördjupad helhetssyn och ett bättre beslutsunderlag med tydligare demokratisk förankring i stadsbyggnadsprocessen. Arkitekttävlingar och parallella uppdrag kan vara en del av detaljplaneprocessen.

Effektivisering och transparens i planprocessen

Arkitekttävlingar och parallella uppdrag är tidsbestämda urvalprocesser. Momentet i sig förlänger inte planprocessen utan kan tvärtom effektivisera arbetet. En sådan tidsbestämd urvalprocess ger större kontroll över detaljplaneprojektets totala tidplan vilket i sin tur ger större möjlighet till ekonomisk förutsägbarhet i tidiga skeden.

Med arkitekttävling eller parallellt uppdrag inom planprocessen medges tydligare politisk förankring. Ett genomförbart förslag, valt i konkurrens av sakkunnig jury eller bedömningsgrupp, blir ett tydligt och bra beslutsunderlag för stadsbyggnadsnämnden att ta ställning till. Byggherrens deltagande och rådgivning garanterar ett genomförbart projekt för prövning i den fortsatta planprocessen.

Vilt kort

Vilt kort är ett begrepp som används för den som kvalificerat sig för tävling på ovanligt sätt. För att stimulera innovativ arkitektur och samarbete mellan olika kompetenser utvecklar Stockholm en variant av denna kvalificeringsform som kopplas till stadens ramverk för arkitekttävlingar och parallella uppdrag i stadsplaneringsprocessen. Målsättning är att möjliggöra för mindre etablerade arkitektkontor och gränsöverskridande team/konstellationer att kvalificera sig till tävlingar inom ramen för svenska och europeiska upphandlingsregler. Utvärdering av våra grannländers satsningar på Wild Card kommer att ligga till grund för detta arbete.

Tillfällig arkitektur och konst

Tillfällig arkitektur och konst är verktyg som kan utveckla Stockholm till en mer innovativ, dynamisk stad med engagerande upplevelser av arkitektur och kultur. Tillfällig arkitektur uppmuntrar till dialog och tillför stadsbyggnadsdiskussionen ny kunskap samt är ett tydligt verktyg för att uppnå stadens målsättning om idéburna projekt.

Tillfällig arkitektur kan användas i stadsutvecklingsprocessen för att locka besökare till en plats för att pröva och illustrera nya användningsområden för ett område. Tillfällig användning av byggnader i väntan på fastighetsutveckling kan bidra till en värdeökning av områden som i sig genererar möjligheter till ny stadsutveckling. Tillfällig arkitektur kan också innebära experiment med tillfälliga stadsrum, parker eller aktiviteter som kan bidra till social samhörighet och gemensam kunskap.

Tillfällig arkitektur ger möjlighet att arbeta med oprövade lösningar i det offentliga rummet. Konst och arkitektur kan visa

möjligheter att påverka och förändra förutsättningar för stadslivet. Stadsbyggnadsprocessen tillförs på så vis nödvändig kunskap för att på ett engagerande och kostnadseffektivt sätt skapa bättre lösningar baserade på faktiska behov.

Tillfällig arkitektur, landskapsarkitektur och temporära installationer närmar sig konsten som kulturyttring. En målsättning för Stockholm är att finna former för ett gränsöverskridande samarbete där konstnärer får tillfälle att belysa och påverka stadsbyggnadsprocesserna tillsammans med planerings-, landskaps- och byggnadsarkitekter, stadens aktörer och medborgare. I stadsutvecklingsprojekt kan konsten bidra till en aktualiserad diskussion och ny kunskap kring aktuella frågor.

Avslutning

Att bygga vidare på ett kulturarv

Stockholms kulturarv ska vara utgångspunkt för en nutida arkitektur av internationellt hög kvalitet som ska stärka och utveckla Stockholm framöver.

Stockholm har ett särskilt ansvar att förvalta och utveckla huvudstaden på ett sätt som stämmer överens med internationella överenskommelser om kulturarv, arkitektur och urbana landskap. Eftersom Stockholm är en växande stad med höga och känsliga kultur- och skönhetsvärden är detta en komplex arkitektonisk utmaning som kräver ett dynamiskt synsätt. Med nutida arkitektur av hög kvalitet ska vi ta till vara och förstärka stadens kulturvärden. Ny arkitektur ska infogas på ett sätt som höjer de rekreativa upplevelsevärdena för människorna i staden.

Stadens kulturhistoriska avtryck finns överallt, även i vardagliga mer samtida bebyggelsemiljöer. När betydande nya tillägg och omvandlingar ska göras i staden krävs därför alltid kulturhistorisk kunskap samt lyhördhet och innovativt tänkande kring arkitektonisk gestaltning. Eftersom kulturarvet är del av vår gemensamma historia är dialogen med medborgarna viktig för att förstå och utveckla olika platsers identitet.

Riksintresseområdet Stockholms innerstad med Djurgården och övriga utpekade kulturmiljöområden ska utvecklas så att kulturvärdena integreras i strategier för staden som helhet. Detta syftar till att stärka Stockholms attraktivitet och avläsbara tidsdjup. Att ta tillvara det byggda kulturarvet som en resurs för stadsutveckling kan även innebära radikala omvandlingar av befintlig mer vardaglig bebyggelse. Omvandling av t.ex. industriområden till nya integrerade stadsdelar planeras med utgångspunkt i platsernas befintliga karaktär. Här kan bevarande och utveckling av äldre bebyggelse ge den historiska förankring som krävs för att platserna ska upplevas som attraktiva.

Samrådsredogörelse Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning

Dnr 2010-11401-51

Innehåll

Samrådsredogörelse Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning	1
Dnr 2010-11401-51	1
Sammanfattning	2
Bakgrund	2
Samrådsförslagets syfte och huvuddrag	2
Hur samrådet bedrivits	3
Ämnesvisa synpunkter och stadsbyggnadskontorets ställningstaganden	4
Allmänt om förslaget	4
Samrådsförslagets status och relation till andra styrdokument	4
Samrådsförslagets disposition	6
Samrådsförslagets innehåll	7
Samrådsförslagets detaljeringsgrad	9
Stadsbyggandets processer	10
Stadsbyggnadskontorets sammanvägda ställningstagande och förslag till inriktning för fortsatt arbete	11
Inkomna synpunkter	12
Statliga och regionala myndigheter och förbund	12
Kommunala nämnder, bolag och förvaltningar	14
Övriga remissinstanser, intresseföreningar	25
Företag	41
Privatpersoner	44

Sammanfattning

Samrådet pågick under perioden 13 juni till och med den 20 september 2011. Under samrådstiden anordnade kontoret ett antal aktiviteter i form av debatter och seminarier, bland annat på Kulturhuset och på Färgfabriken, för att nå många målgrupper och för att stimulera en konstruktiv diskussion om Stockholms utveckling utifrån samrådsförslagets innehåll.

Inom ramen för Arkitektur Stockholm arrangerade stadsbyggnadskontoret en utställning i Kulturhuset under rubriken "Våra drömmars Stockholm". Syftet med utställningen var att pröva nya former för dialog och kommunikation mellan Stockholms stad och medborgarna samt att inspirera till en konstruktiv debatt om Stockholms fortsatta utveckling. Över 12 000 personer besökte utställningen under de tre månader utställningen pågick.

Samrådsförslaget Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning, skickades även ut till myndigheter, berörda kommunala nämnder och bolag, intresseorganisationer samt berörda kommuner för eventuella synpunkter. Cirka 90 skriftliga yttranden, varav 20 från privatpersoner, inkom till stadsbyggnadskontoret under samrådstiden.

De flesta yttrandena är positiva till samrådsförslagets ambitioner att höja kvaliteten i stadsbyggandet samt att poängtera arkitekturens betydelse i den fortsatta utvecklingen av ett hållbart Stockholm. Däremot anser många att dokumentet behöver omarbetas och ges en tydligare struktur. Ett antal remissinstanser och de flesta av de intresseorganisationer och privatpersoner som yttrat sig uttrycker en oro för att Stockholms kultur- och naturvärden inte värnas i tillräckligt stor utsträckning.

Stadsbyggnadskontoret anser att dialogarbetet har varit framgångsrikt och bedömer att samrådet ger stöd för huvuddragen i Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning. De synpunkter som inkommit är övervägande konstruktiva och ger en god vägledning för det fortsatta arbetet med utställningsförslaget. Dokumentet ska komprimeras och ges en tydligare struktur för att underlätta läsbarheten. Det ska även kompletteras för att i högre grad inspirera till ny arkitektur av hög kvalitet och för att det ska bli ett verkningsfullt verktyg i arbetet med Stockholms fortsatta utveckling.

Bakgrund

Samrådsförslagets syfte och huvuddrag

Stockholms stads budget för 2012 – 2014 anger att staden ska främja en attraktiv stadsbild med en varierad arkitektur. Detta förtydligas i stadsbyggnadsnämndens uppdrag: Arkitektur Stockholm har som mål att spännande och varierad arkitektur av hög kvalitet ska uppföras i Stockholm.

Arkitektur Stockholm konkretiserar denna vision om högre arkitektonisk kvalitet genom att

- främja ny arkitektur av högsta kvalitet, utvecklad med utgångspunkt i Stockholms särart och unika skönhetsvärden

- se arkitektonisk kvalitet som ett helhetsvärde där skönhet, ändamålsenlighet och hållbarhet ingår, jämte genomförbarhet från helhet till detalj
- i stadsplanering utgå från ett helhetsperspektiv med fokus på den mänskliga skalan och utveckling av stadslivskvaliteter i de offentliga rummen
- främja ökad konkurrens och dialog kring nya projekt för ett bättre urval tidigt i processen

Stockholm har växt historiskt och står återigen inför en period av högt bostadsbyggande. Enligt översiktsplanens inriktning ska Stockholm utvecklas genom utvidgning av den centrala staden och satsningar i ytterstaden i de så kallade tyngdpunkterna. En ny årsring ska läggas till den gamla. Inom stadsbyggandet ryms målkonflikter som till exempel den mellan att bevara kända värden och att införliva ny arkitektur och säkra hög kvalitet i byggandet. Arkitektur Stockholm ska vara ett stöd för att realisera och kvalitetssäkra dessa höga ambitioner.

I samband med att översiktsplanen antogs den 15 mars 2010 fick stadsbyggnadsnämnden i uppdrag att se över Stockholms byggnadsordning. Byggnadsordningen är en del av översiktsplan 99 och anger förhållningssätt till stadens karaktärsdrag. Projektet fick rubriken Arkitektur Stockholm – Översyn av byggnadsordningen.

Behovet av att komplettera byggnadsordningen med utgångspunkt från Promenadstaden – Översiktsplan för Stockholm med ett mer framåtblickande dokument, konstaterades tidigt i arbetet. Ett underlag till samrådshandling med status av tematiskt tillägg till översiktsplanen utarbetades med rubriken Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning. Den 12 maj 2011 beslutade stadsbyggnadsnämnden att påbörja samråd.

Hur samrådet bedrivits

Samrådet pågick under perioden 13 juni till och med den 20 september 2011. Under samrådstiden anordnade kontoret ett antal aktiviteter i form av debatter och seminarier, bland annat på Kulturhuset och på Färgfabriken, för att nå många målgrupper och för att stimulera en konstruktiv diskussion om Stockholms utveckling utifrån samrådsförslagets innehåll.

Inom ramen för Arkitektur Stockholm arrangerade stadsbyggnadskontoret en utställning i Kulturhuset under rubriken "Våra drömmars Stockholm". Syftet med utställningen var att pröva nya former för dialog och kommunikation mellan Stockholms stad och medborgarna samt att inspirera till en konstruktiv debatt om Stockholms fortsatta utveckling. Över 12 000 personer besökte utställningen under de tre månader utställningen pågick. Genom att spela in filmer, sätta nålar på kartor, skriva i loggböcker, bygga i lego, svara på enkäter etc. kunde besökarna dela med sig av sina idéer och tankar om det framtida Stockholm.

Samrådsförslaget Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning, skickades även ut till myndigheter, berörda kommunala nämnder och bolag, intresseorganisationer samt berörda kommuner för eventuella synpunkter. Samrådsförslaget ställdes ut i "Fyrkanten" i Tekniska nämndhuset, Fleminggatan 4, och skickades även ut till stadens samtliga bibliotek. Cirka 90 skriftliga yttranden, varav 20 från privatpersoner, inkom till stadsbyggnadskontoret under samrådstiden.

Ämnesvisa synpunkter och stadsbyggnadskontorets ställningstaganden

Nedan redovisas ämnesvis de synpunkter som inkom under samrådet. Stadsbyggnadskontorets kommentarer och ställningstaganden redovisas i kursiv stil efter varje ämne. De skriftliga synpunkterna finns tillgängliga i sin helhet på stadsbyggnadskontoret.

Allmänt om förslaget

De flesta yttrandena är positiva till samrådsförslagets ambitioner att höja kvaliteten i stadsbyggandet samt att poängtera arkitekturens betydelse i den fortsatta utvecklingen av ett hållbart Stockholm. Däremot anser många att dokumentet behöver omarbetas och ges en tydligare struktur. Ett antal remissinstanser och de allra flesta av de intresseorganisationer och privatpersoner som yttrat sig uttrycker en oro för att Stockholms kultur- och naturvärden inte värnas i tillräckligt stor utsträckning.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Kontoret konstaterar att samrådet ger stöd för huvuddragen i Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning men noterar samtidigt att innehållet behöver kompletteras, komprimeras och ges en tydligare struktur.

Samrådsförslagets status och relation till andra styrdokument

Översiktsplanen

Länsstyrelsen påpekar att förhållandet mellan Arkitektur Stockholm och översiktsplanen behöver klaras ut vad gäller eventuella ändringar av översiktsplanens innehåll. Om så är fallet behöver detta framgå tydligt i Arkitektur Stockholm liksom konsekvenserna för översiktsplanen som helhet.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Kontoret vill poängtera att Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning inte innebär någon ändring av översiktsplanens innehåll. Översiktsplanens strategier för en hållbar stadsutveckling är utgångspunkterna för Arkitektur Stockholm och inför utställningen ska detta tydliggöras. Det ska även framgå tydligare i utställningshandlingen att hanteringen följer den gamla plan- och bygglagen (1987:10), PBL, då planarbetet påbörjats före 2011-05-02.

I samrådsförslaget avslutas varje avsnitt med riktlinjer vilket har gett upphov till oklarheter beträffande samrådsförslagets relation och status till

översiktsplanen. I utställningsförslaget föreslår kontoret därför att begreppet riktlinjer byts ut mot vägledningar i enlighet med översiktsplanen.

Den gröna promenadstaden

Parallellt med arbetet med Arkitektur Stockholm pågår framtagandet av Den gröna promenadstaden – En strategi för utveckling av Stockholms parker och natur. Båda dessa projekt behandlar gestaltningen av Stockholms offentliga rum och i flera yttranden påpekas vikten av samordning så att riktlinjerna i de båda dokumenten blir överrensstämmande.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Den gröna promenadstaden innehåller övergripande mål för utvecklingen av Stockholms parker och natur samt strategier och vägledning för planering, utveckling och skötsel medan Arkitektur Stockholm har fokus på de byggda offentliga rummen - gator och torg. Samordning och avstämning mellan de båda projekten sker kontinuerligt.

Arkitektur Stockholm – Stadsbyggnadskarakterer

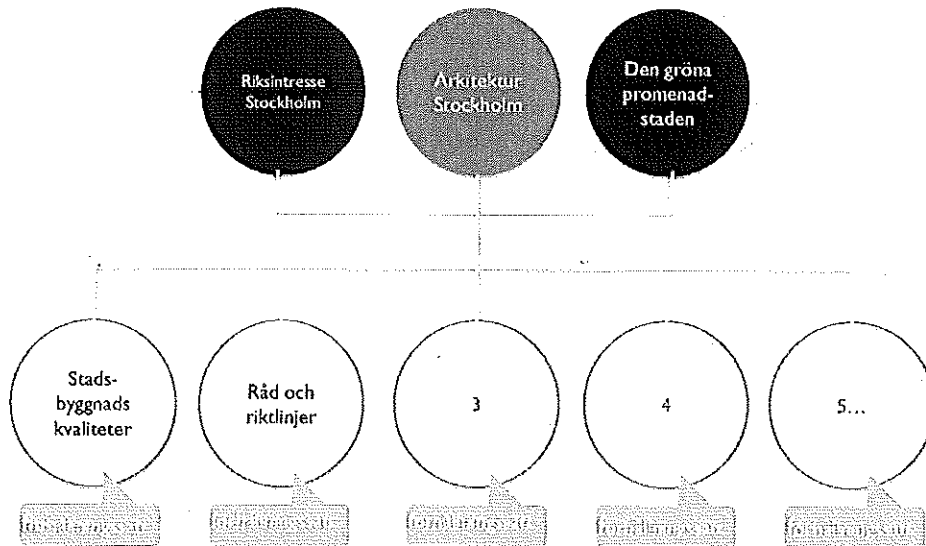
I samrådsförslaget föreslås att Stockholms byggnadsordning med beskrivningar och förhållningssätt, efter revidering ges namnet Arkitektur Stockholm – Stadsbyggnadskarakterer. Länsstyrelsen m.fl. framför att Arkitektur Stockholms olika dokument ska hanteras samlat. Det skulle ge bättre förutsättningar att bedöma hur stadens kulturmiljöer påverkas.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Kontoret har valt att behandla de olika dokumenten i separata processer, bland annat av administrativa skäl och för att undvika förgävesarbete, men framför allt ur dialogsynpunkt. Samrådet om Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning har inneburit möjligheter att bolla upp och diskutera olika frågor av övergripande karaktär rörande arkitekturens möjligheter, processer och nya former för dialog och kommunikation – viktiga frågor som annars hade riskerat att hamna i skuggan av diskussioner på detaljnivå.

Kontoret föreslår att dokumentet ges titeln Arkitektur Stockholm – Stadsbyggnadskvaliteter för att tydligare lyfta fram de kvaliteter som utgör utgångspunkten för byggandet av det framtida Stockholm.

De olika dokumentens inbördes relation framgår av figuren nedan.

Stadens riksintressen för kulturmiljövården och kulturhistoriskt värdefulla områden

Flera remissinstanser, bland annat Länsstyrelsen, Skönhetsrådet och kulturnämnden, anser att beskrivningen av hur staden ska tillgodose riksintressena för kulturmiljövården måste utvecklas. Kulturnämnden framhåller även att de stadsdelar och områden som i ÖP 99 är utpekade som miljöer där särskild uppmärksamhet ska ägnas åt kulturhistoriska värden redovisas redan i Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning och inte i kommande dokument.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Det övergripande syftet med Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning är att höja kvaliteten i stadsbyggandet, främja nyskapande arkitektur samt att poängtera arkitekturens betydelse i den fortsatta utvecklingen av ett hållbart Stockholm. Vid framtagandet av samrådsförslaget har kontoret därför eftersträvat balans mellan olika sektorsfrågor. Kontoret anser att en mer omfattande beskrivning av riksintressena och de kulturhistoriskt värdefulla områdena inte rimmar med dokumentets syfte samt skulle riskera att tynga dokumentet och stå i motsats till ambitionen att göra det mer lättläst och lättillgängligt. Kontoret föreslår därför att avsnittet om riksintressena för kulturmiljövården lyfts ut och behandlas separat. Det öppnar också möjligheter att fördjupa dialogen med Länsstyrelsen och stadsmuseet och att intensifiera arbetet med riksintressena.

De stadsdelar och områden som i ÖP 99 är utpekade som miljöer där särskild uppmärksamhet ska ägnas åt kulturhistoriska värden ska redovisas i Arkitektur Stockholm – Stadsbyggnadskvaliteter.

Samrådsförslagets disposition

Att döma av många av de synpunkter som framförts uppfattas dokumentet som ostrukturerat i sin disposition och svårt att överblicka. Många anser att

resonemangen pendlar mellan högt och lågt och begrepp upprepas vilket gör att budskapet blir otydligt. Många saknar även en tydligare redovisning av samrådsförslagets mål och vilka medel staden har för att genomföra dessa.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Inför utställningen ska ett antal redaktionella och strukturella ändringar göras för att dokumentet ska bli tydligare och mer lättförståeligt. Dokumentet ska ges en tydligare struktur med definierade mål och en beskrivning av hur målen kan uppnås. För att belysa stadsbyggandets komplexitet och vilka avvägningar som måste göras i det framtida arbetet ska dokumentet även kompletteras med beskrivningar av vilka målkonflikter som kan uppstå. Vidare ska texten komprimeras för att öka läsbarheten.

Samrådsförslagets innehåll

Siluett och taklandskap

I flera av de yttranden som inkommit, bland annat av Konstakademien, kulturnämnden och Samfundet S:t Erik, uttrycks en oro för att innerstadens karakteristiska siluett och taklandskap ska förvanskas och man efterlyser därför ett tydligare ställningstagande från staden.

Länsstyrelsen understryker vikten av helhetssyn avseende utformning av påbyggnader och taklandskapet i city. Det är enligt länsstyrelsen av stor betydelse när det gäller möjligheten att ta ställning till stadens hantering av riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården. Det är även angeläget att besvara frågorna om var, hur och på vilka villkor högre hus kan tillkomma i staden.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Kontoret avser att fortsätta diskussionerna om förhållningssätt till stadens siluett och taklandskapet i cityområdet inom ramen för arbetet med Arkitektur Stockholm och riksintressena för kulturmiljövården samt inom visionsarbetet för city. Syftet är att formulera en tydligare vägledning inför utställningsskedet. Stadens siluett och taklandskap ska även behandlas i förhållningssätten i Arkitektur Stockholm – Stadsbyggnadskvaliteter.

Vattenrummen

I flera yttranden, bland annat från Skönhetsrådet och kulturnämnden, framförs att det krävs utförligare riktlinjer för hur stadens vattenrum ska värnas. Skönhetsrådet oroas över att ny vattennära bebyggelse kan medföra en ökad privatisering av vattenrummen.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Avsnittet om stadens vattenrum ska utvecklas inför utställningsskedet, bland annat avseende tillgänglighet till kajer och stränder.

Stadens parker och grönområden

Under samrådet och utställningen "Våra drömmars Stockholm" framfördes många synpunkter på stadens planering och gestaltning av parker. Många uttryckte även oro för att Arkitektur Stockholm inte i tillräckligt hög grad värnar Stockholms grönområden.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Planeringen och gestaltningen av stadens parker och grönområden ska behandlas utförligare i Den gröna promenadstaden.

Goda exempel

Under samrådet har det efterfrågats fler exempel på byggnader och miljöer som illustrerar vad som avses med bland annat god arkitektonisk kvalitet och ett levande stadsliv.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Dokumentet ska ges en mer inspirerande karaktär. Bilder av goda exempel på arkitektur och miljöer från Stockholm men även från andra delar av Sverige och världen, ska tydligare illustrera vad som avses med bland annat god arkitektonisk kvalitet.

Hela staden

Kritik har framförts mot att dokumentet i allt för hög grad fokuserar på innerstadsmiljöer. Bland annat anser Skönhetsrådet att ett grundläggande problem med Arkitektur Stockholm och översiktsplanen är att innerstadens kvaliteter upphöjs till norm för hela stadens utveckling.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Kontoret vill poängtera att syftet med Arkitektur Stockholm bland annat har varit att beskriva hur vi kan åstadkomma ett rikt och levande stadsliv i hela staden utifrån de olika stadsdelarnas förutsättningar och kvaliteter. Inför utställningen ska innehållet ses över så att detta tydligt framgår.

Arkitektonisk kvalitet

I de diskussioner som förts under samrådet har det framkommit att många saknar resonemang om estetiska värden och arkitektonisk kvalitet hos de enskilda byggnaderna som sammantaget utgör Stockholms identitet och särart.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Kontoret har tagit intryck av det som framförts under samrådet och föreslår att begreppet arkitektonisk kvalitet utvecklas inför utställningen så att det tydligt även omfattar kvalitetsvärden hos enskilda byggnader, såväl beträffande gestaltningen av nya hus som vård av det befintliga byggnadsbeståndet.

Miljö och klimat

Miljö- och hälsoskyddsnämnden påpekar att Arkitektur Stockholm behöver förhålla sig till och samspela med de mål för energieffektivisering i nya byggnader och vid renovering som finns i det nya miljöprogrammet som är under framtagande samt hur kommande klimatförändringar kan påverka byggandet och stadsplaneringen.

Länsstyrelsen framför att det tematiska tillägget till översiktsplanen behöver följas av en behovsbedömning där ställning tas för om miljöbedömning är nödvändig. Länsstyrelsen ska ges tillfälle att lämna synpunkter på bedömningen.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Kontoret avser att inför utställningen tydliggöra kopplingen till stadens miljöprogram.

En behovsbedömning av det tematiska tillägget till översiktsplanen ska utföras och samrådas med Länsstyrelsen.

Barn- och ungdomsperspektivet

I flera yttranden, bland annat från miljö- och hälsoskyddsnämnden, efterlyses behovet av tydligare riktlinjer för hur barn och ungdomars behov ska tillgodoses i planeringen och i gestaltningen av de offentliga rummen samt en utförligare beskrivning av hur barn och ungdomar använder mötesplatser i staden.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Kontoret har för avsikt att inför utställningsskedet utveckla beskrivningen av hur barn- och ungdomars behov ska kunna tillgodoses i arkitekturen.

Tillgänglighet

Stadsbyggnadsnämndens handikappråd önskar att kontoret gör en kartläggning och strategi för hur man kan skapa god tillgänglighet även i befintlig bebyggelse. Kartläggningen ska dels innehålla ett åtgärdsprogram för otillgängliga lokaler men även goda exempel på tillgängliga miljöer. Vidare anser rådet att den fysiska tillgängligheten ska integreras i begreppet hög arkitektonisk kvalitet.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Frågan om att kartlägga och ta fram en strategi för tillgänglighet i befintlig bebyggelse behandlas inte inom ramen för Arkitektur Stockholm. Kontoret har för avsikt att inför utställningsskedet utveckla avsnittet om tillgänglighet och med goda exempel illustrera hur tillgängligheten kan integreras i arkitekturen.

Samrådsförslagets detaljeringsgrad

Utifrån de synpunkter som kommit in under samrådet kan kontoret konstatera att det råder olika åsikter om lämplig detaljeringsgrad och nivå i samrådsförslaget. Den dominerande uppfattningen är att dokumentet är för vagt formulerat och i flera yttranden efterfrågas tydligare ställningstaganden främst vad gäller skyddet av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer, stadens parker och grönområden samt stadens siluett. Å andra sidan anser bland annat exploateringsnämnden att de föreslagna riktlinjerna är alltför detaljerade och riskerar därför att fördyra byggandet och förlänga planeringsprocessen.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

De inkomna synpunkterna visar hur komplex frågan om Stockholms utveckling är och att kontoret står inför svåra avvägningar mellan motsatta intressen och uppfattningar. Ett av syftena med Arkitektur Stockholm är att konkretisera översiktsplanens intentioner utifrån arkitekturens möjligheter i byggandet av en hållbar stad. Kontoret vill dock poängtera vikten av att inte föregripa detaljplaneprocessen med alltför detaljerade regleringar samt att om Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning ska behålla sin aktualitet över tid krävs ett visst mått av flexibilitet och beredskap för nya

strömningar inom kulturen, innovationer inom bygg- och miljöteknik etc. Utifrån detta bedömer kontoret att dokumentet har en rimlig detaljeringsnivå.

Stadsbyggandets processer

Arkitektävlingar

Samrådet har visat att det råder olika uppfattningar om konkurrensmomentets betydelse för att höja den arkitektoniska kvaliteten och att skapa en konstruktiv debatt kring arkitektur och Stockholms utveckling. Sveriges Design och Teknikföretagare påpekar att arkitektävlingar ofta innebär att arkitektföretagen lägger ner stora resurser på obetalt arbete. Sveriges Arkitekter och Stockholms Arkitektförening framhåller däremot att arkitektävlingar är ett bra sätt för mindre och oetablerade arkitektkontor att vara med och konkurrera om större uppdrag.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Kontoret vidhåller att arkitektävlingar är ett viktigt verktyg för att höja kvaliteten i det som byggs och för att främja diskussionen om hur det framtida Stockholm ska gestaltas. Det är också angeläget att belysa en problemställning ur fler synvinklar för att komma fram till den bästa lösningen. Inför utställningen ska dokumentet revideras så att det framgår tydligare vad kontoret avser med tävlingsbegreppet.

Makavisningar och upphandling

Vid flera av de seminarier och workshops som genomförts inom ramen för Arkitektur Stockholm har stadens rutiner i samband med markanvisningar och upphandlingar blivit föremål för diskussion. Bland annat har kritik framförts mot att kvalitet inte i tillräckligt hög grad vägs in i stadens bedömningar. Exploateringsnämnden framför, å andra sidan, i sitt yttrande att markanvisningsprocessen ligger inom exploateringsnämndens ansvarsområde och styrs av den markanvisningspolicy som exploateringsnämnden har att besluta om och att frågor om markanvisningsprocesser därför inte bör regleras i översiktsplanen.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Kontoret avser att se över formuleringarna angående stadens tidiga processer. Kontoret noterar samtidigt att stadens upphandlingsprocesser har kritiserats under samrådet av flera aktörer i bygg- och planeringsprocessen. Vidare kan kontoret konstatera att samrådet om Arkitektur Stockholm har inneburit att en konstruktiv diskussion inletts mellan berörda förvaltningar inom staden om betydelsen av att ta upp kvalitetsfrågor tidigt i planeringsprocessen.

Rollfördelning och ansvarsområden

Under samrådet framförde kulturnämnden att den instämmer i samrådsförslagets resonemang att flera aktörer inom staden måste samverka i planeringsprocessen och att det är viktigt att hitta arbetsmetoder som stödjer ett effektivt och kvalitativt samarbete. Nämnden tror dock inte att en samsyn inom staden om vad som är god kvalitet i stadsbyggandet i alla lägen är möjlig utifrån respektive roller och uppdrag. Samsynen bör istället ligga i själva processens utformning snarare än i innehållet. Nämnden anser att Arkitektur Stockholm bör tydligare klargöra hur dessa processer och metoder ska se ut, vem som ansvarar för vad och vem som har mandat i olika frågor.

Stadsbyggnadskontorets ställningstagande

Kontoret avser att i samråd med berörda förvaltningar utveckla avsnittet om stadsbyggandets processer. Samarbetet mellan stadens förvaltningar ska kontinuerligt diskuteras och utvärderas men kontoret vill dock poängtera att stadens interna processer och arbetsmetoder inte ska regleras i ett tematiskt tillägg till översiktsplanen.

Stadsbyggnadskontorets sammanvägda ställningstagande och förslag till inriktning för fortsatt arbete

Stadsbyggnadskontoret anser att dialogarbetet har varit framgångsrikt och bedömer att samrådet ger stöd för huvuddragen i Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning. De synpunkter som inkommit är övervägande konstruktiva och ger en god vägledning för det fortsatta arbetet med utställningsförslaget. Dokumentet ska komprimeras och ges en tydligare struktur för att underlätta läsbarheten. Det ska även kompletteras för att i högre grad inspirera till ny arkitektur av hög kvalitet.

I sammanställningen av utställningen "Våra drömmars Stockholm" konstaterar kontoret att det finns ett stort behov av tidiga dialoger och en kontinuerlig diskussion mellan staden och stockholmarna. Dessa slutsatser tas nu om hand i det dialogprojekt som pågår på stadsbyggnadskontoret.

Vidare kan kontoret konstatera att de synpunkter som framkom under utställningen som rör Stockholms utveckling och gestaltning till stor del handlar om en efterfrågan på större variation, mångfald i stadslivet och nyskapande arkitektur. Här anser kontoret att det finns en direkt koppling till Arkitektur Stockholm och att dokumentet i högre grad bör betona framtida möjligheter och värdet av nyskapande arkitektur.

Under utställningen framfördes även många synpunkter på stadens planering och gestaltning av parker och grönområden. Dessa synpunkter tas in i arbetet med framtagandet av stadens nya park- och grönstrategi, Den gröna promenadstaden.

De synpunkter som framfördes under utställningen "Våra drömmars Stockholm" ingår inte i det formella samrådet om Arkitektur Stockholm – en strategi för stadens gestaltning, men har gett kontoret en värdefull bild av hur många av stadens invånare ser på det framtida Stockholm. Kontoret konstaterar även att utställningsformen innebar möjligheter att föra dialog med olika grupper, till exempel barn och ungdomar, som annars är svåra att nå i ett formellt samråd.

Förslag till inriktning för fortsatt arbete

- Arkitektur Stockholms status och relation till översiktsplanen ska tydliggöras.
- Riktlinjer byts ut mot vägledningar i enlighet med översiktsplanen.
- Avsnittet om riksintressen för kulturmiljövården lyfts ut och behandlas separat.

- Benämningen Arkitektur Stockholm – Stadsbyggnadskaraktärer byts ut mot Arkitektur Stockholm – Stadsbyggnadskvaliteter.
- Dokumentet Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning ska ges en tydligare struktur med tydligare definierade mål och beskrivningar av hur dessa ska uppnås.
- Dokumentet kompletteras med beskrivning av vilka målkonflikter som kan uppkomma.
- Texten ska bearbetas och komprimeras för att ökar läsbarheten.
- En tydligare vägledning avseende stadens siluett och taklandskap ska formuleras.
- Avsnittet om stadens vattenrum ska utvecklas inför utställningsskedet.
- Dokumentet ska utformas så att det blir mer inspirerande, bland annat med bilder av goda exempel.
- Det ska tydligare framgå att dokumentet inbegriper hela staden.
- Begreppet arkitektonisk kvalitet ska utvecklas så att det tydligt framgår att det även omfattar gestaltning, skönhetsvärden och vårdandet av enskilda byggnader.
- Arkitektur Stockholms koppling till stadens miljöprogram ska framgå tydligare.
- Beskrivningen av hur barn och ungdomars behov ska kunna tillgodoses i arkitekturen ska utvecklas.
- Syftet med fler arkitekttävlingar och formerna för dessa ska framgå tydligare av dokumentet.

Inkomna synpunkter

Statliga och regionala myndigheter och förbund

Länsstyrelsen

Länsstyrelsen ser positivt på att det tas fram ett tematiskt tillägg till den kommunomfattande översiktsplanen med syfte att tillgodose ett särskilt allmänt intresse genom en strategi för gestaltning av staden, dess offentliga rum, bebyggelse och anläggningar.

Det tematiska tilläggets förhållande till den kommunomfattande översiktsplanen behöver dock klaras ut vad gäller preciseringar av innehållet och om ändringar görs av översiktsplanens innehåll. Det behöver framgå tydligt i planen liksom konsekvenserna för översiktsplanen som helhet. Det behöver framgå av planen att hanteringen följer den gamla plan- och bygglagen (1987:10), PBL, då planarbetet påbörjats före 2011-05-02.

Utifrån Länsstyrelsens roll och översiktsplanens funktion enligt PBL är det av särskild vikt att staden redovisar hur riksintressena för kulturmiljövården ska hanteras. Länsstyrelsen anser att dokumentet uttrycker en hög ambition men behöver bearbetas och kompletteras för att på ett fullgott sätt fungera som stöd i efterföljande planering och byggande. Kompletteringarna sammanfattas i följande punkter:

- De beskrivningar av stadens karaktär och de riktlinjer som tas fram inom Arkitektur Stockholms olika dokument måste behandlas samlat och ges en tydlig formell ställning i relation till översiktsplanen.
- Relationen mellan översiktsplanens vägledningar och Arkitektur Stockholms preciserade riktlinjer bör klaras ut och riktlinjerna bör ses över så att de formuleras på ett systematiskt sätt och utan att innebära motsättningar.
- Beskrivningen av relationen mellan befintlig och tillkommande bebyggelse bör nyanseras, särskilt avseende formuleringen ”tydligt urskiljbar”.
- En helhetssyn bör redovisas i viktiga frågor såsom tyngdpunkternas utveckling, synen på stadslandskapet och stadskärnans expansion.
- Ett tydligare ställningstagande avseende framförallt höga hus är önskvärt för att undvika framtida konflikter med riksintresset Stockholms innerstad.
- Beskrivningen av stadens riksintressen och hanteringen av dessa måste utvecklas. Länsstyrelsen bidrar gärna till detta i fortsatt dialog med staden.
- Det tematiska tillägget till översiktsplanen behöver följas av en behovsbedömning där ställning tas för om miljöbedömning är behövlig. Länsstyrelsen ska ges tillfälle att lämna synpunkter på bedömningen.

Stockholms läns landsting, Tillväxt, miljö och regionplanering (SLL)

Eftersom Stockholms centrala stadskärna växer och sträcker sig vidare in i Nacka, Solna och Sundbyberg och Stockholms administrativa gränser blir allt mindre synliga finns ett behov av samarbetet med grannkommunerna och andra regionala aktörer inom kollektivtrafiken. Samarbetet kring strategiska bebyggelsefrågor och stadsbyggnadskvaliteter behöver tydliggöras i Arkitektur Stockholm.

Den täta staden har många fördelar men det innebär även ett behov av parker av hög kvalitet. Genom ökad närhet och stärkt offentlighet kan tillgången till parker och grönområden värnas och förbättras vilket är mycket positivt. Det är dock viktigt att utreda vad som menas med att mindre värdefulla grönområden

kan tas i anspråk för ny bebyggelse. Regionens gröna kilar har bitvis svaga samband som behöver säkras.

Vidare framförs att när separerade stadsdelar byggs ihop främjas social integration och trygghet. Den täta blandstaden är också attraktiv för fotgängare och cyklister. Det är viktigt att i Arkitektur Stockholm belysa hur man med hjälp med arkitektur och stadsplanering kan bryta barriärer och motverka dagens segregerade så att inte befintliga strukturer bibehålls.

Vikten av att planera med kollektivtrafiken som grund samt ytterligare koppla ihop de omgivande regiondelarna bör belysas. För att åstadkomma en långsiktigt hållbar tillväxt behövs strategier för hållbart resande, samplanering med kollektivtrafik och bebyggelse samt hopkoppling av t.ex. gång- och cykelvägnät i samverkan med regionens övriga kommuner och aktörer.

Trafikverket

Trafikverket har inget att erinra i ärendet.

Statens fastighetsverk (SFV)

SFV ser positivt på att Stockholms stad tagit fram en strategi för stadens gestaltning men önskar ett förtydligande av dokumentets status i förhållande till Stockholms byggnadsordning och översiktsplan samt hur dessa dokument ska förhålla sig till varandra. SFV deltar gärna i fortsatta samtal om bl.a. kvalitetsbegreppet samt i preciseringen av riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården. Respektive parts ansvar och befogenheter bör preciseras. SFV äger och förvaltar ett flertal märkesbyggnader i Stockholm och man kan härigenom bidra positivt till utvecklingen av Stockholm. Man påpekar dock att SFV:s byggnader kan ha specifika krav i förhållande till kulturvården och funktion vilka inte alltid sammanfaller med de riktlinjer som formuleras i Arkitektur Stockholm. SFV ser därför ett behov av fortsatt samråd som ger utrymme för att hantera byggnadernas unika värden och dess funktioner. Vidare framförs att avsnittet om hur riksintressena ska tillgodoses bör fördjupas. Här kan SFV:s erfarenheter av att precisera kulturhistoriska värden och strategier spela en viktig roll. SFV emotser även ett samarbete kring gemensamma riktlinjer för utvecklingen av bl.a. stadens centrala vattenrum.

Kommunala nämnder, bolag och förvaltningar

Exploateringsnämnden

Exploateringsnämnden besvarar remissen med kontorets tjänsteutlåtande.

Exploateringskontoret ser positivt på att stadsbyggnadsnämnden, utifrån Vision 2030 och 2010 års översiktsplan, tar fram en beskrivning av Stockholms ambitioner för gestaltning och arkitektur och vad som i dessa avseenden är angeläget att beakta i den fortsatta utvecklingen av staden.

Det nu remitterade förslaget ska utgöra "en konkretisering av översiktsplanens stadsutvecklingsstrategier" och vara "ett tematiskt tillägg till översiktsplanen". Vad som närmare avses härmed, formellt och i praktiken, är enligt exploateringskontoret svårtolkat. Digniteten hos föreslagna 35 riktlinjer är oklar. I samrådsförslaget nämns eller besvaras inte fullmäktiges uppdrag till

stadsbyggnadsnämnden att föreslå vilken status en reviderad byggnadsordning bör få i förhållande till andra av stadens styrdokument.

Eftersom översiktsplanen och dess eventuella tematiska tillägg är vägledande t.ex. när kommunen upprättar detaljplaner och prövar bygglov kan ett av fullmäktige beslutat tillägg i praktiken få stor tyngd. Eftersom gestaltungsstrategin inte enbart föreslås reglera stadsbyggnadsnämndens egen verksamhet blir den även ett stadsövergripande styrdokument för alla stadens nämnder och bolag.

Exploateringskontoret ställer sig tveksamt till det remitterade förslaget ambition att detaljstyra genom ett stort antal s.k. riktlinjer. Kontoret sympatiserar mer med antydningarna i förslaget om att på frivillighetens grund skapa en samsyn inom staden om vad som är god kvalitet i stadsbyggandet. Kontoret förordar att strategin och dess eventuella riktlinjer vad gäller utformningsfrågor enbart ska utformas som en beskrivning av ett av flera allmänna intressen som ska vägas samman i stadsbyggnadsprocessen. Strategins gestaltungsambitioner bör således inte ges någon bindande eller överordnad karaktär utan hålla öppet för avvägningar mot andra intressen i enskilda fall i samband med att olika förändrings- och utbyggnadsbehov så påkallar. Om strategin inte håller öppet för avvägningar i enskilda fall måste det tematiska tillägget tydligt redogöra för hur gestaltungsambitioner ska vägas mot andra intressen och stadens övriga ambitioner såsom de kommer till uttryck i översiktsplanen och andra styrdokument. Vidare bör förslaget överarbetas i riktning mot mindre detaljrikedom. Framförallt bör gestaltungsambitioner inte betecknas som riktlinjer utan som t.ex. mål eller vägledning.

En av de föreslagna riktlinjerna är att *"Värdet av hög kvalitet bör inkluderas redan i markanvisningsprocessen"*. Markanvisningsprocessen ligger inom exploateringsnämndens ansvarsområde och styrs av den markanvisningspolicy som exploateringsnämnden har att besluta om. Frågor om markanvisningsprocesser bör inte regleras i översiktsplanen och den föreslagna riktlinjen bör utgå ur dokumentet.

Fastighetsnämnden

Fastighetsnämnden besvarar remissen med kontorets tjänsteutlåtande.

Som helhet ser fastighetskontoret positivt på upplägget med tematiska tillägg till översiktsplanen. De strategier som är tänkta att ingå i tema Arkitektur Stockholm ser fastighetskontoret ett stort behov av. Den aktuella, Arkitektur Stockholm – en strategi för stadens gestaltning, andas en ambition om ökat samarbete och mer kunskapsutbyte både mellan stadens förvaltningar och med externa aktörer vilket fastighetskontoret anser vara en väg i rätt riktning. Fastighetskontoret poängterar att strategidokumentet måste fördjupas och utformas med konkreta råd och riktlinjer för att vara användbara i dialogen med externa parter på marknaden och med stadens berörda om målsättningar ska vara möjliga att uppnå.

Fastighetskontoret har påbörjat ett internt arbete med att utveckla verksamheten inom arkitektur för ny- och ombyggnad samt förvaltning av byggnader och anläggningar som ligger inom fastighetskontorets ansvar.

Kontoret har förstärkt med kompetens inom arkitektur och kulturhistoriska värden. Ambitionen är att höja kompetensen inom ämnesområdet arkitektur inom förvaltningen samt att utveckla samarbetet med stadens övriga förvaltningar samt externa aktörer. I egenskap av fastighetsägare och förvaltare kommer fastighetskontoret att bidra till framtida utveckling inom arkitektur utifrån sitt uppdrag.

Miljö- och hälsoskyddsnamnden

Miljö- och hälsoskyddsnamnden besvarar remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande.

Förvaltningen anser att det är bra att det är tydligt att hela den medvetet gestaltade stadsmiljön ingår i arkitekturen och att det inte bara är byggnader som avses. Förvaltningen anser att det är viktigt att en noggrann avstämning görs så att riklinjerna i parkprogrammet, miljöprogrammet och i Arkitektur Stockholm blir överensstämmande.

Enligt förvaltningen finns det en uppenbar målkonflikt i att både vilja behålla stadens karaktär, säkerställa stockholmarnas tillgång till parker och grönområden av hög kvalitet och samtidigt vilja minska gröna barriärer mellan stadsdelar. Knäckfrågan ligger enligt förvaltningen i att definiera vad som menas med mindre värdefulla grönområden och en idé behövs om den sammanhängande strukturen av parker och grönområden, samt vilka omständigheter som ska vägas in vid olika planeringssituationer. Förvaltningen inser dock värdet av sammanhållna urban stråk som skapar trygghet i miljöer som uppfattas som otrygga. En sammanhållen bebyggelse ger betydande möjligheter till att skapa gröna inslag när tidigare åtskilda områden byggs samman.

Energieffektivt byggande är en viktig förutsättning för att klara miljömålet att minska energiförbrukningen och för att Stockholms ska bli en fossilbränslefri stad år 2050. Förvaltningen anser att det bör framgå att miljötekniska åtgärder inte bara ska integreras utan de ska gynnas. *Arkitektur Stockholm* behöver förhålla sig till och samspela med, de mål för energiförbrukning i nya byggnader och vid renovering, som finns i det nya miljöprogrammet som är under framtagande.

Förvaltningar inom staden bör involveras tidigt i processen för att kunna formulera kvalitetskrav och uppnå samsyn. För att klara detta finns det enligt förvaltningen, ett behov av att i samla flera kompetenser från olika förvaltningar och discipliner, som samarbetar i ett tidigt skede.

Förvaltningen anser att det bör bli tydligare i riktlinjerna att planeringen och arkitekturen ska ge fysiska förutsättningar för att genomföra en promenadstad och hållbart resande i hela staden. Gångvägar, cykelbanor och kollektivtrafik måste ges utrymme och vara lättorienterade. Stockholm behöver en aktiv trafikplanering där trafikhierarkierna tydliggörs. Förvaltningen anser att riktlinjer för att uppfylla barnens behov i staden behöver tydliggöras och tas fram från barnens perspektiv.

I Arkitektur Stockholm behövs riktlinjer för hur det framtida klimatet ska beaktas i byggandet för att klara fuktsäkerhet och ökad nederbörd.

Förvaltningen anser att goda ljudmiljöer utgör en viktig del av en attraktiv stad och möjligheten att nå en hållbar stadsutveckling. Ljudfrågorna och de gestaltningsmässiga möjligheter de ger, bör därför lyftas fram tydligare som en del i arkitekturen.

Kulturnämnden

Kulturnämnden besvarar remissen med kulturförvaltningens tjänsteutlåtande.

Kulturförvaltningen har på olika sätt deltagit i samtal om Arkitektur Stockholm och är positiv till en konkretisering av översiktsplanen som beskriver värden och understryker kravet på kvalitet i stadsbyggandet samt att man bör eftersträva ett helhetsperspektiv.

Kulturförvaltningen menar att *Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning* är ett mycket viktigt dokument som bör ha en bred förankring i staden. Förvaltningen är positiv till ambitionen om ett ökat samarbete mellan stadens förvaltningar, men önskar en mer konkret beskrivning av hur detta ska ske samt vem som har mandat i olika frågor. Förvaltningen menar att en samsyn om vad som är god kvalitet i stadsbyggande i alla lägen inte är möjlig utifrån våra respektive roller och uppdrag. Samsynen bör ligga i själva processens utformning snarare än innehållet. Förvaltningen med sitt kunnande inom områden såsom kulturhistoriska värden, konstnärlig gestaltning och erfarenhet av hur kultur kan integreras och berika stadslivet deltar gärna i utformningen av dessa processer.

Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning är relativt översiktlig och inte helt konsekvent samt ger uttryck för inriktningar som kan komma att leda till konflikter. Detta gör att dokumentet inte fullt ut fungerar som en funktionell strategi. Det är därför av största vikt att ytterligare fördjupande dokument snarast tas fram. Först när dessa dokument föreligger kan Byggnadsordningen ersättas. Det bör även förtydligas vilken status dessa dokument avses att få. I samband med detta vill förvaltningen framhålla att de stadsdelar och områden som i ÖP 99 är utpekade som miljöer där särskild uppmärksamhet ska ägnas åt kulturhistoriska värden redovisas redan i föreliggande dokument och inte så som föreslås i kommande dokument.

Förvaltningen vänder sig mot synsättet att ny bebyggelse i alla lägen ska utformas så att den blir tydligt urskiljbar i stadsbilden. Här efterlyser förvaltningen ett mer nyanserat synsätt med utgångspunkt i befintliga kvaliteter och karaktärsdrag. Man menar i föreliggande dokument att det inte är önskvärt att låsa skala, höjd och volym med generella riktlinjer. Förvaltningen anser dock att generella riktlinjer och kriterier kan bidra till en mer långsiktig stadsplanering som utgår från ett helhetsperspektiv.

Förvaltningen menar vidare att det för att tillgodose riksintressena för kulturmiljövården är av största vikt att hitta det skydd som är mest lämpligt för olika objekt och att använda de redskap som finns i Plan- och bygglagen genom att införa tydliga skyddsbestämmelser i detaljplaner.

Trafik- och renhållningsnämnden

Samrådsförslaget innehåller många goda aspekter på planering och arkitektur. Att tydligt uttala betydelsen av att åstadkomma en helhetssyn är bra. I sin nuvarande utformning bör "Arkitekt Stockholm" dock inte ges någon bindande karaktär, då den inbegriper flera andra nämnder och bolag inom stadsbyggnadsprocessen, utöver stadsbyggnadsnämndens ansvarsområden. Vilken status gentemot andra styrdokument "Arkitektur Stockholm" förslås få, framgår inte heller av samrådsförslaget. Detta måste klarläggas och kommer att påverka hur "Arkitektur Stockholm" slutligen utformas.

Allmänt sett har "Arkitektur Stockholm" har en ojämn detaljeringsnivå, som tillsammans med layouten och dispositionen gör skriften ganska svåräst. Den bör kortas ner och tydligare peka på vad som är en fördjupning av översiktsplanen med avseende på gestaltning. Till exempel avhandlar översiktsplanen konsekvent målkonflikter under varje stadsutvecklingsstrategi. Ett resonemang härvidlag skulle vara värdefullt även i "Arkitektur Stockholm". Avsnittet "Processer för hög kvalitet i stadsbyggandet" är tveksamt om det hör hemma i ett tematiskt tillägg till översiktsplanen. En ambition till samsyn i olika processer och skeden kan uttryckas som ett önskemål och bör styras upp på andra sätt än i översiktsplanen.

Idétävlingar anges som riktlinje i syfte att skapa diskussion om ökad täthet och bättre sammankopplingar av stadsdelar. Att generellt föreslå tävlingsförfarandet för komplexa stadsutbyggnadsprojekt är tveksamt. Debatter och nya idéer välkomnas och bör komma fram och tas till vara även med andra metoder.

Drift- och underhållsaspekter berörs inte, något som både har stor betydelse för upplevelsen av stadsrummet och som också omnämns i översiktsplanen. Beroende på viken status dokumentet kommer att få, kan texten om tillgänglighet, cyklar, trafik och gaturum m m som faller inom trafik- och renhållningsnämndens ansvarsområde behöva ses över.

Socialförvaltningen

Socialförvaltningen delar uppfattningen att arkitekturen är ett viktigt verktyg i stadens fortsatta utveckling. För att det ska finnas reella möjligheter att påverka stadsutvecklingen måste stadens förvaltningar komma in tidigt i planeringsprocessen. Förvaltningen påpekar att om intentionen att stadens olika delar ska vara attraktiva för olika befolkningsgrupper krävs att man vid utbyggnad av nya bostadsområden måste planera för att tillgodose vissa grundläggande sociala funktioner, till exempel förskolor, skolor, bostäder för personer med funktionsnedsättning och äldreboende. Det är viktigt att avsätta lokaler och lägenheter för sociala ändamål för att åstadkomma stadsdelar där människor med olika behov kan bo och leva. Staden bör ta fram principer för hur stor andel av lägenheter och lokaler i ett område som ska avsättas för sociala ändamål i större nybyggnationer. Det är även viktigt att tidigt i planeringsprocessen uppmärksamma tillgänglighetsaspekterna samt trygghetsfrågor. Avslutningsvis påpekas att barn- och ungdomsperspektivet alltid måste finnas med i planeringsprocessen

Idrottsförvaltningen

Idrottsförvaltningen anser att samrådsförslaget i sin helhet är välarbetad, komplex och bred men noterar att idrottens frågor inte omnämns. Arkitektur Stockholm bör beskriva hur idrottsytor och byggnader för idrott bör gestaltas som en del av stadslandskapet och i samverkan med parker och grönområden. Idrottsanläggningar är mycket viktiga inslag i stadslandskapet och som arkitektoniska identitetskapande faktorer för medborgarna. Idrottsverksamhet bedrivs från tidig morgon till sen kväll och är därför även trygghetsskapande i stads- och parkrummen. Idrottsplatserna är viktiga mötesplatser för medborgare i alla åldrar, olika kön, etnisk och social bakgrund och är därför av avgörande betydelse för den sociala hållbarheten. Idrotten bör därför ges ett eget stycke i Arkitektur Stockholm. I övrigt ställer sig idrottsförvaltningen sig mycket positivt till samrådsförslaget.

Stadsdelsnämnden Hägersten Liljeholmen

Nämnden besvarar remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande.

Förvaltningen anser att mycket av det som framförs i strategin fungerar redan i dag som utgångspunkter vid stadsplaneringen. Vidare lämnar förvaltningen synpunkter på uppföljning av samrådsprojekt och utvecklandet av metoder för samråd, nyskapande arkitektur, tydlighet med stadens ambitioner redan i markanvisningar, områdesvis planering, grönstrukturen samt utveckling av tyngdpunkter.

Stadsdelsnämnden Kungsholmen

Nämnden besvarar remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande.

Förvaltningen är positiv till många av de riktlinjer som presenteras i dokumentet, men har bl.a. synpunkter på några av de målsättningar som rör grönfrågor och medborgardialog. Förvaltningen vill betona att tillgången på parker och grönområden är mycket begränsad i innerstaden och därför måste dessa både värnas och utvecklas när Stockholm växer. För att ge stöd till stadsbyggnadskontorets tjänstemän anser förvaltningen att det bör utarbetas råd och riktlinjer för hur samrådsmöten ska utformas och genomföras. Arkitektur Stockholm - en strategi för stadens gestaltning – svar på remiss från stadsbyggnadskontoret. Förvaltningen anser att formerna för samråd och medborgardialog när det gäller kompletteringar till och revideringar av detta plattformsdokument bör klargöras.

Det glädjer förvaltningen att en överdäckning eller nedgrävning av Essingeleden, vilket en enig stadsdelsnämnd flera gånger föreslagit, stämmer så väl med strategins intentioner under rubriken Stockholm identitet och utveckling. Förvaltningen vill inledningsvis också lyfta fram vikten av områdesplanering vid förändringar i redan byggd miljö, t.ex. vid Fridhemsplan eller längs Scheelegatan - Fleminggatan.

Stadsdelsnämnden Rinkeby Kista

Nämnden besvarar remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande.

Förvaltningen kan konstatera att det såväl ur ett gängse stadsdelsnämndsperspektiv som ur ett Rinkeby-/Kistaperspektiv är svårt att

anlägga synpunkter på flertalet av de presenterade riktlinjerna. Detta gäller framförallt de som är renodlat estetiska och de som uttalat berör innerstaden. Härtill kommer att riktlinjerna i allt väsentligt saknar detaljer och är allmänt hållna, vilket gör att de intressanta frågeställningarna framförallt torde uppkomma när det uppstår målkonflikter mellan dem. Det finns naturligtvis många fler aspekter på vad som formar en bra stad än de som anges i den föreslagna strategin. Förvaltningen med sin huvudsakliga inriktning mot barn- och ungdomsfrågor samt vård och omsorg saknar framförallt riktlinjer som lyfter fram ett socialt synsätt i samhällsplaneringen/stadsplaneringen. I en strategi för stadens gestaltning bör därför, enligt förvaltningens uppfattning, också kunna ingå krav på ett tillvägagångssätt i planprocessen där ett barnperspektiv, funktionshinder och behov samt jämställdhets- och integrationsfrågor integreras. Erfarenheter från den s.k. Järvadialogen samt arbete för att motverka segregation i en multikulturell miljö och för att värna om gemensamma mötesplatser stärker en sådan uppfattning. Den sociala hållbarheten är en förutsättning för all annan hållbarhet.

Stadsdelsnämnden Bromma

Nämnden besvarar remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande.

Förvaltningen är positiv till stora delar av dokumentet men har synpunkter på vissa av målsättningarna. Vi finner det bra att det formuleras krav om kvalitet i arkitektur och utförande. För en positiv framtida utveckling och en hållbar tillväxt är det emellertid av största vikt att kompletteringsbebyggelse alltid görs med respekt för trädgårdsstadens karaktär. Att uppföra nya byggnader i ny s.k. spännande arkitektur och i medveten kontrast till omgivande bebyggelse bidrar, enligt förvaltningens åsikt, inte till stadens försköning och riskerar på sikt att radera dess unika karaktärsdrag.

Stadsdelsnämnden Enskede - Årsta Vantör

Nämnden besvarar remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande.

Förvaltningen anser att strategin följer inriktningen i den nya översiktsplanen väl, och att riktlinjerna i de flesta fall ger en tydligare bild av vilka förhållningssätt staden bör ha i stadsplaneringen. Däremot har riktlinjerna en något ojämn konkret nivå. Det är bra att staden strävar efter att ta fram program för utpekade samband och tyngdpunkter. Förvaltningen ser med intresse fram emot framtagande av lokala stadsbyggnadsstrategier och tror att det kan stärka områdesplaneringen.

Förvaltningen anser också att det stadsövergripande arbetet för ökad dialog med medborgare, t ex inom ramen för Söderortsvisionen, bör nämnas och tydliggöras, och ser gärna att strategin utvecklar varför det är så viktigt att staden ska samverka och föra dialog med medborgare och andra aktörer.

Stadsdelsnämnden Farsta

Nämnden besvarar remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande.

Förvaltningen anser att det remitterade dokumentet är omfattande och om det ska användas för att ge allmänheten möjlighet att bli delaktig i debatten om Stockholms utveckling bör det kortas ner. Men Arkitektur Stockholm — En

strategi för stadens gestaltning innehåller samtidigt många intressanta beskrivningar och bra riktlinjer för framtida planering i Stockholm.

Stadsdelsnämnden Hässelby Vällingby

Nämnden besvarar remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande.

Förvaltningen är i huvudsak positiv till samrådsunderlaget som är visionärt och helt i linje med Promenadstaden — Översiktsplan för Stockholm. Förslagets riktlinjer är dock mycket allmänt hållna och i allt väsentligt saknas detaljer. Detta kommer förmodligen att innebära att de intressanta frågeställningarna uppkommer först när det uppstår målkonflikter mellan dem. Det är inte möjligt att nu få en detaljerad bild av riktlinjerna för Stockholms framtida utveckling när det gäller stadsbyggandet. Den samlade effekten av projektet Arkitektur Stockholm kan bedömas först i kombination med övriga dokument inom projektet.

Stadsdelsnämnden Norrmalm

Nämnden besvarar remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande.

Förvaltningen är positiv till många av de riktlinjer som presenteras i dokumentet, men har bl.a. synpunkter på några av de målsättningar som rör grönfrågor och medborgardialog. Förvaltningen vill betona att tillgången på parker och grönområden är mycket begränsad i innerstaden och att parkerna måste både värnas och utvecklas när Stockholm växer. Förvaltningen anser att samtliga dokument inom projektet *Arkitektur Stockholm* borde ha tagits fram i samband med pågående samråd och att formerna för hur kommande revideringar ska hanteras bör klargöras.

Stadsdelsnämnden Skarpnäck

Nämnden besvarar remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande.

För att få en helhetssyn hade förvaltningen föredragit att dokumentet *Arkitektur Stockholm — Stadsbyggnadskaraktärer* hade redovisats vid samma tillfälle. Förvaltningen anser att det är bra att tydliga riktlinjer formuleras för stadens fortsatta utveckling. Ett Stockholm i världsklass innebär att även ytterstaden måste utvecklas med hög arkitektonisk kvalitet. Det gäller inte bara ny bebyggelse, utan också gatumiljöer, torg, parker och grönområden. Ambitionen att områdesplanering ska användas vid den centrala stadens utvidgning, olika funktioner ska blandas när nya områden planeras, nya miljötekniska lösningar

Stadsdelsnämnden Skärholmen

Nämnden besvarar remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande.

I dokumentet står att gång och cykelvägar skall prioriteras och för att tydligare understryka detta anser förvaltningen det bör bli en riktlinje och inte enbart stå i den löpande texten. Förvaltningen anser även att pilotprojekt som nämns i inledningskapitlet är av stor vikt för att testa innehåll och riktlinjer i konkreta situationer. Vi ser positivt till att årsringarna i byggnadsstrukturen identifieras som en viktig utgångspunkt och ett karaktärsdrag för staden samt på att vikten av de gröna kilarna och stråken samt vattenrummen som områden för rekreation och fritid identifieras tydligt för fortsatt hållbar utveckling.

Förvaltningen tycker det är positivt att det lyfts fram att stadens ska vara föredöme genom det offentliga byggandet bland annat genom att verka för nyskapande arkitektur. Samtidigt verkar förvaltningen för fler standardlösningar vid byggandet av bland annat nya förskolor för att minska produktionskostnaderna.

Stadsdelsnämnden Spånga - Tensta

Nämnden besvarar remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande.

Förvaltningen ställer sig positiv till många av riktlinjerna i dokumentet och har ytterligare förslag på avsnitt om grönområden där förvaltningen vill se en plan över användningsområden där en dialog skett med medborgarna. Överhuvudtaget bör dialog och samrådsformer utvecklas för att fungera i mångkulturella sammanhang.

Förvaltningen ser positivt på kompletteringsbebyggelse med olika upplåtelseformer som ett sätt att minska sociala och ekonomiska klyftor mellan stadens olika delar, liksom att koppla ihop stadens olika delar och minska barriäreffekter från vägar, tunnelbanor och tåg.

Stadsdelsnämnden Södermalm

Nämnden besvarar remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande.

Förvaltningen tycker att Arkitektur Stockholm - En strategi för stadens gestaltning utgör ett omfattande och ambitiöst arbete som redovisar många värdefulla aspekter kring stadsplanering. Dokumentet upplevs dock som något svåröverskådligt och skulle i viss mån kunna komprimeras och struktureras tydligare. En sammanfattning av innehållet skulle vara värdefull att ha med för att underlätta användandet. Det framförs i dokumentet att hög befolkningstäthet ska eftersträvas för att få en: välfungerande stad och att detta samtidigt ställer stora krav på att skapa lättillgängliga parker och grönområden av hög kvalitet. Förvaltningen vill i sammanhanget påpeka att en högre täthet medför ett ökat slitage i parkerna vilket ställer särskilda krav på slitstarka material och ökat underhåll. Detta medför ökade kostnader som måste beaktas vid tilldelning av resurser till ansvariga nämnder.

Förvaltningen anser vidare att det är viktigt att tillgänglighetsfrågor ges en större plats i dokumentet.

Stadsdelsnämnden Älvsjö

Nämnden besvarar remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande.

Förvaltningen anser att det är bra att tydliga riktlinjer formuleras för stadens fortsatta utveckling. Dokumentet som nu är på samråd, ska ersätta Stockholms byggnadsordning till vissa delar, och kommer att kompletteras med riktlinjer för stadens olika stadsbyggnadskaraktärer. För att få en helhetssyn hade förvaltningen föredragit att dokumenten hade slagits ihop och redovisats samtidigt. Därutöver påpekar förvaltningen bland annat behovet av program vid förtätningar, önskar en fördjupning av bebyggelsens förhållande till parker och grönområden, och har synpunkter inom områdena tekniska anläggningar och verksamheter.

Stadsdelsnämnden Östermalm

Nämnden besvarar remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande.

Förvaltningen är positiv till många av de riktlinjer som presenteras i dokumentet, men har bl.a. synpunkter på några av de målsättningar som rör grönfrågor och medborgardialog. Förvaltningen vill betona att tillgången på parker och grönområden är mycket begränsad i innerstaden och därför måste både värnas och utvecklas när Stockholm växer. I enlighet med "promenadstadens" intentioner om ett levande stadsliv är det viktigt att planera för god framkomlighet för fotgängare och cyklister och förvaltningen anser att detta bör lyftas fram och bli en av riktlinjerna i dokumentet

Förvaltningen anser att samtliga dokument inom projektet Arkitektur Stockholm borde ha tagits fram i samband med pågående samråd och att formerna för hur kommande revideringar ska hanteras bör klargöras.

Skönhetsrådet

Rådets uppfattning är att *Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning* i många delar är en sammanställning av nuläget. Dokumentet riskerar att handla om arkitektur utan att tränga in i vad arkitektur är och som inte vågar ta ställning och därigenom låser fast gängse praxis snarare än utmanar arbetssätten. Rådet anser att det viktigaste delmålet i dokumentet är att hitta vägar mot bättre kvalitet i byggande och planering för att på så sätt skapa ett rikt och levande stadsliv, en attraktiv stadsmiljö och hög arkitektonisk kvalitet för en hållbar utveckling.

Rådet framhåller dock att ett grundläggande problem i dokumentet, i likhet med översiktsplanen, tenderar att upphöja innerstadens kvaliteter till norm för hela stadens framtida utveckling. Detta är olyckligt eftersom ytterstadens miljöer skapats med andra kvaliteter än innerstadens.

Behovet av kvalitet återkommer i dokumentet och Rådet anser att parametern tid också bör fogas till kvalitetsbegreppet, ju bättre kvalitet desto längre hållbarhet. Rådet saknar även en djupare analys av estetiska aspekter och vad som konstituerar skönhetsvärden. Resonemangen kring riksintressen och kulturhistoriska värden är ytterst kortfattade enligt Rådet och framhåller dessa aspekters centrala betydelse i ett arkitekturprogram. På samma sätt hanteras frågan om stadens vatten och dokumentet bör tydligare ta ställning och freda stadens vattenrum från ökad privatisering.

Rådet påpekar att dokumentet saknar problematiseringar som kan leda till kritiskt tänkande och den medvetenhet om kvalitetsgranskning som byggande och stadsplanering behöver. Dokumentet bör visa på alternativa vägar utifrån platsernas förutsättningar för att motverka likriktning. Bland annat vänder man sig mot formuleringen att ny bebyggelse "ska utformas så att den blir tydligt urskiljbar i stadsbilden". Rådet saknar även resonemang om att täthet skapar höga exploateringsstal och täta gaturum och att det är viktigt att utgå från olika platsers olika förutsättningar. Vidare påpekar man att de målkonflikter som uppstår när arbetsmetoder och visioner står i strid med andra styrdokument bör beskrivas tydligare samt att infrastrukturella barriäreffekter bör ges en bredare analys.

Skönhetsrådet uppskattar att dokumentet betonar dialogens betydelse i stadsplaneringen samt stadens egen roll som samordnare mellan investerare, byggherrar och arkitekter. Gestaltungsfrågor måste diskuteras redan vid markanvisningar, därför bör exploateringskontoret stå i dialog med stadsbyggnadskontoret och remissinstanser som Skönhetsrådet i ett tidigare skede än idag.

Avslutningsvis framför Rådet att man ser fram emot en utveckling där stadens roll i planeringen ytterligare förstärks och där Rådet kan bidra och vara en än mer aktiv partner än idag.

Stadsbyggnadsnämndens handikappråd

Rådet önskar att kontoret gör en kartläggning och strategi för hur man kan skapa god tillgänglighet även i befintlig bebyggelse. Kartläggningen ska dels innehålla ett åtgärdsprogram för otillgängliga lokaler men även goda exempel på tillgängliga miljöer.

Rådet anser att den fysiska tillgängligheten ska integreras i begreppet hög arkitektonisk kvalitet. Man påpekar särskilt vikten av att programmet tar hänsyn till alla typer av funktionsnedsättningar, inte bara de som nämns i PBL. Ljudkvaliteten, luftföroreningar och elektromagnetiska fält glöms ofta bort och gör att många funktionshindrade inte kan delta i det sociala livet.

Rådet påpekar vidare att underjordiska utrymmen, till exempel garage, butiker och gallerior inte nämns i programmet. Dessa ska också ha hög kvalitet med tonvikt på orienterbarhet. Avslutningsvis önskar rådet få svar på frågan hur kontoret definierar den "sociala miljön".

Stockholms Stads Parkerings AB

Stockholm parkering ställer sig bakom samrådsförslaget och påpekar att bolagets anläggningar har bidragit till att ersätta stora parkeringsytor och härigenom skapat levande platser, till exempel Medborgarplatsen, Polishuset, S:t Eriksplan och Norra Latin. Vidare framhåller man att behovet av infartsparkeringar lär öka. Bolaget hänvisar till idékatalogen "parkering för en bättre stadsmiljö" som tagits fram i samarbete med exploateringskontoret, stadsbyggnadskontoret och trafikkontoret. Platser som idag är trafikstörda eller upptas av parkerade fordon kan genom nya parkeringsmöjligheter under jord skapa nya värden i staden.

Skolfastigheter i Stockholm AB, SISAB

Sisab anser att de resonemang som förs i samrådsförslaget är bra. Mest angeläget ur Sisabs synvinkel är tydlig gestaltning vid nybyggnation och energisparåtgärders avvägning mot de kulturhistoriska värdena.

AB Stadsholmen

AB Stadsholmen ställer sig positivt till huvuddragen i Arkitektur Stockholm men anser att några frågor bör lyftas i det fortsatta arbetet. Man betonar vikten av att de kulturhistoriska klassificeringarna av stadens byggnader som stadsmuseet gjort verkligen används som underlag vid bygglovgivning och planering, vilket hittills inte fungerat tillfredsställande.

Stadsholmen instämmer i att det vid förtätningar är viktigt att utgå från den befintliga bebyggelsens karaktär och kvaliteter. Den obebyggda marken i anslutning till vissa solitärbyggnader är viktig för upplevelsen av byggnaden varför marken ska lämnas obebyggd även i framtiden.

Olika funktionskrav, t.ex. brandsäkerhet, avfallshantering, energieffektivisering och tillgänglighet i kulturhistoriska byggnader måste nogt analyseras och vägas mot de kulturhistoriska värdena. I vissa fall måste funktionskraven jämkas för att inte de kulturhistoriska värdena ska förvanskas. Dokumentet (andra stycket sidan 17) bör kompletteras med en skrivning om detta. Vidare konstateras att dokumentet huvudsakligen behandlar nyproducerad bebyggelse, större tyngd bör läggas på hur befintliga byggnader och miljöer ska utvecklas och vårdas.

Övriga remissinstanser, intresseföreningar

Lidingö stad

Lidingö stad ser positivt på att Stockholm har utarbetat en strategi för stadens gestaltning och framhåller att det är av stor betydelse att dokumentet blir tydligt och pedagogiskt för att underlätta förståelsen för gestaltungsfrågorna. Vidare framförs att Lidingö stad gärna medverkar i tidiga skeden i gestaltungsfrågor som berör Lidingö, t.ex. utformningen av områdena kring Lidingöbrons fäste och Värtahamnen eftersom de utgör entré till kommunen och är viktiga utblickar.

Kungliga Djurgårdens förvaltning (KDF)

KDF ser det som en brist att staden i ett strategiskt dokument inte nämner mer om mötet mellan staden och Kungliga Nationalstadsparken eftersom parken är av riksintresse. Det är inte tillräckligt att hänvisa till den fördjupade översiktsplanen för Nationalstadsparken. Det ömsesidiga beroendet av vad som händer på andra sidan gränsen är så stort att detta borde framhållas betydligt tydligare.

AB Storstockholms Lokaltrafik (SL)

SL är positiv till samrådsförslaget men påpekar att riktlinjerna är allmänt hållna och man saknar beskrivning av kollektivtrafikens betydelse för stadens utveckling. Det är viktigt att planeringen av staden utgår från att kollektivtrafiken ska vara det självklara valet framför bilen. All ny bebyggelse ska planeras utifrån kollektivtrafikens förutsättningar med människan i fokus. SL anser att det är viktigt att kollektivtrafiken inte enbart ses som ett transportmedel utan också som ett verktyg för stadsförnyelse. För att detta ska lyckas krävs samverkan mellan olika aktörer vilket också poängteras i Arkitektur Stockholm.

Det är av stor vikt att gång- och cykelvägar planeras och ansluts till kollektivtrafiknätet för att öka tillgängligheten. Vid planering av ny bebyggelse måste dock hänsyn tas till buller och vibrationer från befintliga buss- och tunnelbanelinjer.

Akademiska Hus

Man påpekar att stadens stora campusområden ligger nära innerstaden men avgränsas dock av olika typer av barriärer som behöver överbryggas. Detta skulle gagna både stadens invånare och de studenter och forskare som verkar i

områdena. För att Stockholm ska befästa sin position som universitetshuvudstad och nå Vision 2030 – en stad i världsklass och samtidigt klara lärosätenas högt uppsatta mål för forskning och högre utbildning behövs ett fortsatt och fördjupat samarbete mellan lärosätena, staden och intresserade fastighetsägare. Ett steg mot detta är att genom ytterligare ett tematiskt tillägg till Översiktsplanen formulera strategier för Stockholm – Universitetshuvudstaden.

Stockholms Handelskammare

Handelskammaren anser det angeläget att staden utarbetar en strategi för gestaltning och arkitektur för ett växande Stockholm. Stockholm behöver en politik på det här området som skapar värden ur tillväxten och som samtidigt inte lägger sig i vägen för en växande stad. En väl fungerande infrastruktur för resor in och ut ur Stockholms centrala delar är en viktig förutsättning för vidare tillväxt. Tunnelbanenätet måste byggas ut för att möjliggöra ytterligare bostadsbebyggelse. Samtidigt är det viktigt att inte förstöra de kvaliteter som gör Stockholm attraktivt. I en globaliserad ekonomi spelar en stads livsmiljö en allt större roll för den internationella konkurrenskraften. Handelskammaren anser att Arkitektur Stockholm väl fångar de värden som måste värnas samtidigt som det öppnar för nya möjligheter till exploatering.

Dokumentet har ett balanserat och bra resonemang om höga hus – det går att bygga en tät stad utan att bygga högt men höga hus på rätt plats och med god arkitektur kan ge ett bra tillskott till stadsmiljön. Handelskammaren anser att det finns gott om bra ställen att bygga på höjden utan att göra avkall på stadens unika värden.

Strategidokumentet bör följas upp med mer detaljerade riktlinjer för de olika stadsdelarna. Nyproduktionen präglas av enformighet och brist på arkitektoniska uttryck. Nordvästra Kungsholmen och Liljeholmen har mycket hög exploateringsgrad vilket ställer särskilda krav på varierad arkitektur.

Svenska Teknik och Designföretagen (STD)

STD konstaterar att Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning har en tydlig ambition att samla alla aktörer under en gemensam vision. I sitt remissvar fokuserar STD på de delar i samrådsförslaget som påverkar medlemsföretagen. STD välkomnar ambitionen att skapa verktyg för en mer funktionell stadsutveckling men vill också varna för några riktlinjer som man anser skapa sämre villkor för arkitektföretagen.

STD anser att det är viktigt att arkitektföretag kan utveckla sin verksamhet genom att själva söka markanvisningar. Att dela kvarter mellan flera arkitekter kan då bli förödande om den ursprungliga idén är framtagen av ett arkitektkontor genom egen insats. Vidare är det oklart när i planeringsprocessen en eventuell indelning ska ske varför detaljplaneskedet riskerar att bli utdraget.

Många verksamheter inom staden tillämpar enligt STD rigida upphandlingsprocedurer ofta utan kvalitetskriterier. Det är därför mycket viktigt att stadens förvaltningar och bolag utvecklar bättre upphandlingsrutiner där kvaliteten spelar en större roll än idag. STD-företagen deltar gärna i dialogen med staden för att utveckla upphandlingar av arkitekttjänster.

STD befarar att en systematisk konkurrensutsättning med hjälp av tävlingar innebär en betydande ökning av gratis arbete för en bransch som redan idag kämpar med lönsamhetsproblem. Det är oerhört viktigt för arkitektföretagen att yrkesstatusen höjs och att arkitekternas bidrag till stadsutvecklingen tas på allvar. Det kan enligt STD inte göras genom att föreslå att arkitektföretag ska delta i fler obetalda processer. Olika lösningar kan istället studeras i ett utredningsskede genom att anlita flera arkitektkontor i så kallade parallella uppdrag med en ersättning i paritet med omfattningen av uppdraget. Arkitekttävlingar bör endast anordnas mycket restriktivt och enbart i de fall där tävlingsarrangören behärskar genomförande fasen och därigenom kan garantera att det vinnande förslaget kommer att genomföras. Vidare framför STD att begreppen "internationella arkitekter" och "mindre etablerade arkitekter" bör förtydligas då detta strider mot likabehandlingsprincipen i lagen om offentlig upphandling (LOU). STD vill därför avstyrka förslaget med flera arkitekttävlingar.

Stockholms Byggmästareförening

Stockholms Byggmästareförening har lämnat synpunkter i samråd med föreningens bostadsutskott. Föreningen välkomnar stadens ambition att klargöra riktlinjerna för utformningen av tillkommande bebyggelse och hur stadsmiljön ska gestaltas. En långsiktig spelplan gagnar alla som deltar i byggandet av staden. Befolkningstillväxten ställer krav på snabb utbyggnad av bostäder, service och infrastruktur. Det är därför viktigt att man i ett tidigt skede anger vilka överordnade värden som bör värnas i utformningen av stadsmiljön. Det är också viktigt att man i en växande urban miljö har program för hur kraven på fungerande trafiklösningar möter arkitekturen. Föreningen vill därför uppmuntra att detta vidareutvecklas i programarbetet. Det är också viktigt att riktlinjerna utformas med en långsiktig ekonomisk hållbarhet som övergripande mål.

Föreningen tillstyrker att de fyra stadsutvecklingsstrategierna från översiktsplanen blir vägledande för den fortsatta planeringen. Man ställer frågan om de dokument som bearbetas parallellt, "Stadsbyggnadskarakterer" och "Råd och riktlinjer", kommer att bli föremål för samråd med berörda aktörer.

Föreningen kommenterar några av riktlinjerna:

"Verksamhetslokaler ska möjliggöras i bottenvåningarna i strategiska lägen." Föreningen tillstyrker detta men här måste även vägas in vad som är rimligt ur marknadsmässig synpunkt.

"Tillgänglighet ska integreras i gestaltningen och helhetsmiljön." Föreningen betonar vikten av att i så tidigt skede som möjligt väga in de krav som ställs i författningstext. Att tillämpa de nationella reglerna ger en god förutsägbarhet.

"Kvarter ska så långt det är möjligt delas upp i flera enheter, ritade av olika arkitekter." Detta anser föreningen vara en klart olämplig riktlinje. En kompetent arkitekt kan tillämpa ett mångfacetterat formspråk och bidra till god variation. Det finns också en ekonomisk aspekt av splittra uppdragen, det är viktigt att få ihop en helhet både estetiskt och ekonomiskt.

Föreningen betonar vikten av att föra diskussioner med angränsande kommuner för att få till stånd gemensamma handlingsplaner och riktlinjer för utveckling av stadsområden som är belägna i två kommuner.

De lokala stadsbyggnadsstrategier som föreslås tas fram bör integreras i programarbetet för att undvika en utdragen planprocess.

Genom att ianspråka och göra mindre värdefulla grönstråk tillgängliga uppnås inte bara en bättre koppling mellan stadsdelar, utan bidrar också till att trygga miljöer skapas genom den ökade sociala kontrollen som blir resultatet när fler människor rör sig i området.

Avslutningsvis framhåller föreningen att arbetet med Arkitektur Stockholm följs med stort intresse och att aktörerna får en tydlig och förutsägbar spelplan för det fortsatta arbetet med att skapa en attraktiv stad av hög kvalitet.

Design for all Sverige

Föreningen Design for all Sverige välkomnar en ny gestaltungsstrategi för Stockholm som ett välbehövligt komplement till översiktsplanen och Vision 2030. Föreningen framhåller att tillgänglighet och bred användbarhet är en grundläggande kvalitet i gestaltungsprocesserna. Dagens fokus på tillgänglighet i ett snävt funktionshinderperspektiv och en systematisk underskattning av tillgänglighetens betydelse för stadens attraktivitet är ohållbar och omodern. Riktlinjerna på sidan 20 i dokumentet snuddar endast vid dessa resonemang enligt föreningen. Formuleringarna behöver moderniseras och göras mer proaktiva. Riktlinjerna under avsnitten 2.2 och 2.3 är svaga. Att vad som är god kvalitet är ett subjektivt begrepp anser föreningen vara en provokation. Tillgänglighetsarbetet måste göras till en nödvändig kvalitet i alla stadens processer och dess gestaltning.

Föreningen Östermalm

Föreningen påpekar att man har svårigheter att svara på stadsbyggnadskontorets remisser på grund av de korta svarstiderna. Detta är beklagligt eftersom föreningens medlemmar är mycket intresserade av vad som händer i stadsdelen och i Stockholm i övrigt. Föreningen anser att höghuset i Hjorthagen är för högt och man motsätter sig en fortsatt förtätning i innerstaden. Förtätning bör istället ske i ytterstaden så att den blir mer attraktiv. Nya hus ska anpassas till omgivningen och inte sticka ut alltför mycket. Föreningen är tveksam till påbyggnader av befintliga hus och stenstadens karakteristiska hushöjd ska respekteras vilket bör skrivas in i dokumentet.

Bromma Hembygdsförening

Föreningen uppskattar att staden försöker formulera riktlinjer för den framtida planprocessen. Man hoppas att kommande exploateringar och områden med natur- och kulturvärden får riktlinjer som ger planprocessen en tydligare transparens.

Det nu föreliggande samrådsförslaget har emellertid flera brister, motsägelser och är dåligt strukturerat. Det är mycket svårt att få en samlad bild av kommunens strategiska tankar kring planprocessen i områden med kultur- och naturvärden då förhållningssätt redovisas i samrådsförslaget samtidigt som det hänvisas till det kommande dokumentet Stadsbyggnadskaraktärer.

Det är positivt att beakta de kulturhistoriska värdena tidigt i planprocessen inom områden som är av riksintresse för kulturmiljövården. Däremot bör det

utvecklas när skyddsbestämmelser ska användas. Övriga kulturhistoriskt värdefulla områden behandlas på olika ställen i samrådsförslaget. Detta är olyckligt och försvårar en hänsynsfull planprocess. Vidare framstår samspelet mellan bevarande och förändring som märkligt och otydligt. Det blir tydligt i avsnittet Mångfald där det står att ny bebyggelse ska utformas så att den blir tydligt urskiljbar. Ny bebyggelse i kulturhistoriskt värdefulla miljöer bör snarare passas in i stadsbilden. Detta reser ett antal strategiska frågor om vilken status kulturhistoriska områden ska ha, om och hur de ska förtätas samt hur sambanden med andra områden ska utformas.

Föreningen anser vidare att dokumentet andas en övertro på nutida arkitektur och att kan uppfattas som att den nya arkitekturen ska breda ut sig över hela staden och den är bättre än det som tidigare generationer skapat. Hur ska planarbetet både respektera kulturhistoriskt värdefulla områden och skapa ny bebyggelse för att främja en levande stadsmiljö?

När det gäller förhållningssätten till naturvärden anser föreningen att det finns anledning till stor oro. Särskilt beträffande ny bebyggelse i stadsdelsavskiljande grönområden och mindre värdefulla grönområden. Här behövs strategier som är inriktade på bevarande eftersom dessa områden ständigt naggas i kanten.

Avslutningsvis framhåller föreningen att stadens dialogarbete bör fånga in ideella föreningar vilket inte framgår av dokumentet. Berörda medborgare och intresseföreningar bör få framföra sina synpunkter tidigt i programarbeten. Detta kan ge en samsyn med staden och underlätta processen.

Samfundet S:t Erik

Samfundet ser positivt på stadsbyggnadskontorets ambitioner att utveckla en strategi för stadens gestaltning men påpekar att eftersom dokumentet Arkitektur Stockholm – Stadsbyggnadskarakter är ännu inte framtaget är det svårt att bedöma det nu förelagda samrådsförslaget. Därtill kommer att de riktlinjer som föreslås bitvis är luddigt formulerade varför det vore önskvärt att båda dokumenten presenterats samtidigt. Vidare anser samfundet att Byggnadsordningen är ett viktigt strategidokument som även fortsättningsvis bör ligga till grund för stadsbyggandet i Stockholm kopplas till översiktsplanen.

Samfundet instämmer i ett antal riktlinjer, bland annat att vid förtätningar utgå från varje stadsdels unika karaktär och kvaliteter, att staden kan tillföras nya årsringar som berikar vår stad och utvecklar vårt kulturhistoriska arv samt att de offentliga byggnaderna har ett stort symbolvärde varför stadens förvaltningar och bolag har ett ansvar i upprätthållandet av god kvalitet i stadsbyggandet.

Ett antal riktlinjer bör väga tungt enligt samfundet, bland annat att naturlandskapet ska utgöra utgångspunkten för Stockholms fortsatta utveckling. Dock väcker formuleringar som att "I mindre värdefulla grönområden kan bättre kopplingar mellan stadsdelar åstadkommas genom ny bebyggelse" oro för att stadens gröna kilar inte ska värnas tillräckligt. Samfundet anser vidare att en fördjupad dialog kan bli en bra utveckling av den demokratiska processen.

Avslutningsvis framförs att Stockholms nuvarande höjd- och volymskala ska tas som utgångspunkt vid utvecklingen av Stockholm och att detta tydligare ska formuleras i riktlinjerna. Högre bebyggelse kan vara motiverad i de tyngdpunkter som redovisas i översiktsplanen: Kista, Vällingby, Spånga, Brommaplan, Farsta, Fruängen och Älvsjö. Samfundet anser att riktlinjerna i dokumentet ska förtydligas och då särskilt med betoning på att värna stadssiluetten, de gröna kilarna, vattenrummen och stränderna.

Hörselskadades förening i Stockholm

Föreningen tycker det är uppmuntrande att staden vill fokusera mer på dialog i stadsbyggnadsfrågor men beklagar att ljudmiljöfrågorna inte getts något utrymme alls. Det är väl belagt att ökande bullernivåer ökar ohälsan och att de riktlinjer som finns inte garanterar en bra ljudmiljö. För att skapa bästa lösningar bör frågor som rör buller beaktas redan i inledningskedet i planeringen.

Offentliga platser fungerar som mötesplatser för människor men en dålig ljudmiljö skapar svåra hinder för människor med nedsatt hörsel att kommunicera. Då normal samtalston ligger på 60 dB skulle bakgrundsljudet behöva ligga på 30 dB.

Föreningen påpekar vidare att ljudmiljön är en underordnad fråga i stadsbyggnadsprocessen. Den behandlas endast som en miljökonsekvens och inte som något som bidrar till platsens karaktär. Ljudet kommer in sent i processen när många av platsens egenskaper redan är fastlagda vilket gör att många lösningar för bra ljudmiljö inte ens kommer upp som alternativ. Stadsbyggnadsutvecklingen skulle vinna på att göra allmänheten delaktig i en dialog kring ljudmiljön och stadsbyggnad.

Avslutningsvis framförs förslag på hur dialogen kring stadsbyggnadsprojekt kan utvecklas: Staden ska vid varje stadsutvecklingsprojekt presentera ljudbilden för allmänheten på ett sätt som lekmän kan förstå. Stadens ska formulera målen för ljudbilden vid varje stadsutvecklingsprojekt. Målen ska vara både kvantitativa och kvalitativa samt fungera som underlag för vidare diskussion. Staden ska tidigt i processen redovisa ljudmiljön för de olika alternativ man överväger och även redovisa hur man vägt in den faktorn i beslutsprocessen.

Stockholm Skyline

Stockholm Skyline framför att man med sitt remissvar vill bidra till att den goda ambitionen med Arkitektur Stockholm kan fullföljas men påpekar samtidigt att det är bråttom. Stockholms redan starkt monocentriska struktur förstärks kontinuerligt, siluetten förflackas av påbyggnader och storskalig bebyggelse, vattenrum byggs för, grönskan fragmenteras och segregationen i ytterstaden befästs än mer.

Att Stockholms speciella skönhet och identitet är fundamental för dess attraktivitet och viktig för dess utveckling i konkurrens med andra storstäder beskrivs väl i förslaget liksom vikten av god arkitektur i bred bemärkelse. Stockholm Skyline anser dock att förslaget borde kunna bli tydligare i riktlinjerna för att trygga Stockholms goda utveckling. Väl medvetna om att

förslaget bygger på översiktsplanen, ifrågasätter man starkt strategin "stärk den centrala staden".

Förslagets breda definition av arkitektonisk kvalitet är viktig men måste kompletteras med att god arkitektur också måste definieras efter dess påverkan på människan. För att förstärka det mänskliga perspektivet bör förslaget kompletteras med följande riktlinje: "Krav på definition av önskad upplevelse och påverkan på användarna som bedömningskriterium". Stockholm Skyline anser det föredömligt att ny bebyggelse bör utgå från stadens kvaliteter, förutsättningar och samband med den övriga staden men ifrågasätter den kategoriska skrivningen att nya tillskott till äldre bebyggelse ska utformas så att den blir tydligt avläsbar i stadsbilden. Vidare påpekas att Stockholms naturlandskaps betydelse för stadens identitet och attraktivitet måste presenteras som en egen riktlinje samt att det måste betonas att också Klara sjö är en nog så viktig del av denna arkipelag och dess dalgång avgörande för upplevelsen av Stockholms siluett. Skulle den storskaliga bebyggelse i Västra City som föreslagits längs dess stränder bli verklighet så skadas inte bara vyn mot Stadshuset och siluetten i stort utan själva upplevelsen av att vi befinner oss i en stad på öar skulle gå förlorad. Man vill därför poängtera att vikten av att stadens möte med vattnet ges särskild prioritet i arbetet med den planerade Arkitektur Stockholm – Stadsbyggnadskaraktärer. Även det skogsklädda Brommalandets södra udde och Västra Kungsholmen bör nämnas som viktiga landskapselement.

Stockholm Skyline påpekar att vad som händer med stenstadens taklandskap är avgörande för möjligheten att bevara Stockholms unika siluett. Att ta fram riktlinjer för påbyggnader borde vara en självklarhet och att en studie görs av var gränsen för förändring går utan att det unika värdet förfuskas. Riktlinjerna bör kompletteras med att ny bebyggelse ska prövas utifrån att det unika värdet i siluetten inte får skadas samt att jämförande studier före/efter av siktlinjer från alla punkter varifrån det blir synligt. Som utgångspunkt för arbetet behövs en mer precis definition av det unika värdet hos Stockholms siluett att förhålla sig till och ett förslag till en sådan definition presenteras i yttrandet.

För att binda ihop innerstad och ytterstad på ett sätt så att stadens identitet förstärks föreslår Stockholm Skyline att utgångspunkten ska vara skärgårdslandskapet. Genom att använda samma stadsbyggnadslogik som innerstadens, det vill säga med nya tätt bebyggda "öar" och med utglesande bebyggelse i dalgångarna där de gröna kilarna motsvarar vattnet.

Man instämmer i att täthet inte bör likställas med höga hus, krav på hög kvalitet i byggandet, omsorg om det befintliga byggnadsbeståndet samt att trafikleder ska ingå som boulevarder i stadsmiljön. Dock påpekar man att långsiktig hållbarhet måste handla lika mycket om att hushålla med pengar och naturresurser som att vara tekniskt innovativ. Det finns många skäl att anta att nuvarande täthet är nära nog optimal ur ett hållbarhetsperspektiv.

Stockholm Skyline vill betona vikten av att skapa både radiella och tvärgående sammanhang mellan stadens delar. Det gäller att hitta en form för hur de gröna kilarnas funktion som ekologisk korridor kan samsas med behovet av fungerande trygga stråk. Man delar inte uppfattningen att detta kan lösas med mötesplatser i grönområdena, det bidrar inte till tryggheten. Istället föreslås småskalig bostadsbebyggelse för att öka tryggheten. Det är även viktigt att de gröna kilarna ses som naturliga delar av stadsmiljön och sköts på ett kvalificerat sätt. Vidare framhålls att möjligheten att uppleva Stockholms

Årsringar som representerar olika tidsskeden är en viktig del av Stockholms identitet. Detta borde inte behöva stå i motsatsförhållande till att infoga befintliga stadsdelar i ett nytt sammanhang.

För att skapa ett rikt och levande stadsliv framhåller Stockholm Skyline vikten av att bevara småskaliga verksamheter vilka ofta försvinner i samband med exploateringar. Det räcker inte med att föreskriva en blandning av olika funktioner och flexibel användning. Riktlinjen måste kompletteras med att det är viktigt med en blandning av lokaler med olika standard och hyresnivåer. Vad gäller dialog och samverkan vill Stockholm Skyline lägga till krav på analys av konsekvenserna av alternativa principlösningar i tidiga skeden av processen och att studier av perspektiv från olika siktvinklar tas fram för att öka förståelsen av olika projekt.

Avslutningsvis framhåller Stockholm Skyline att Arkitektur Stockholm med dess planerade tillägg Stadsbyggnadskarakterer och Råd och riktlinjer har alla förutsättningar att bli det verktyg som behövs för att Stockholm genom bevarande av sina grundläggande värden ska kunna fullfölja sin utveckling till en stad i världsklass. Ett antal förslag till kompletteringar av riktlinjerna presenteras:

- Bedömningskriterierna för varje nytt projekt ska bygga på att inte skada utan om så är möjligt förstärka det unika värdet i stadssiluetten, skärgårdskänsla, stränder, relation mellan bebyggelse och topografi och historisk bebyggelse i tydliga årsringar.
- Den nödvändiga förtätningen i ytterstaden ska utgå från respektive stadsdels unika karaktär och kvalitet, av behovet av park och grönska, av prestigeverksamheter och märkesbyggnader och av integrering av företags- och handelsområden.
- Studie av var gränsen för förändring av Stockholms siluett går utan att det unika värdet förfuskas och att anvisningar ska tas fram för hur utformning av påbyggnader ska göras.
- Jämförande siktlinjer före och efter från alla vyer varifrån ett planerat projekt blir synligt.
- Blandning av lokaler med olika standard och hyresnivå så att träffpunkter för hobby och andra sociala såväl som konstnärliga aktiviteter kan leva kvar.
- Långsiktigt mer hållbara byggnadssätt än dagens, mer effektiv användning av pengarna, mindre slit och släng och större varsamhet om befintlig äldre bebyggelses goda fortbestånd ur et hållbarhetsperspektiv.

Till yttrandet bifogas en programförklaring för hur Stockholms kvaliteter ska värnas.

Sveriges Arkitekter

Sveriges Arkitekter anser att det är mycket angeläget och bra att Stockholms stad formulerar en arkitekturpolicy. En sådan policy bör både beskriva arkitekturens värden för staden och dess invånare samt de verktyg och åtgärder som staden behöver utveckla för att skapa dessa värden.

För att göra det möjligt för flera aktörer att exploatera mark bör staden se över sin markanvisningspolicy. Det är positivt att staden vill ta initiativ till en fördjupad diskussion med branschens företrädare kring principiella upphandlingsfrågor. Målet bör då vara att leverantörers kompetens och förmåga ska vara utslagsgivande för val av konsulter. Sveriges Arkitekter anser att arkitekttävlingar är ett bra instrument för att ta fram bra lösningar. Det är dock betydelsefullt att tävlingar samplaneras med plan- och eller byggprocessen så att resultatet av tävlingen kan utnyttjas på bästa sätt i den fortsatta processen.

Enligt Sveriges Arkitekter har Arkitektur Stockholm potential att utvecklas till en verkningsfull arkitekturpolicy. Samrådsförslaget är dock oklart och till vissa delar vagt strukturerat. Till exempel beskrivs inte vilken status de dokument som ska utarbetas inom ramen för Arkitektur Stockholm kommer att få.

Stockholms Arkitektförening (lokalförening till Sveriges Arkitekter)

Föreningen anser att det är både välkommet och lovvärt att försöka lyfta arkitekturfrågorna och skapa en vital arkitekturscen med en spännvidd från övergripande stadsplanering till detaljerad gestaltning. Med sitt yttrande vill föreningen försöka ge en nyanserad och förhoppningsvis konstruktiv kritik för det fortsatta arbetet. Det har varit en intressant läsning och det finns en bra grund att bygga vidare på.

Föreningen är dock förvånad över den begränsade informationen om det pågående arbetet, i synnerhet till arkitektkåren och frågar sig varför man inte blivit kallade till workshops. Föreningen vill gärna delta i ett långsiktigt arbete med att driva en arkitekturstrategi för Stockholm.

I sitt yttrande är man mycket kritisk till Regina Kevius yttrande på Färgfabriken, att hon är rädd för att Stockholms arkitekturfrågor ska drivas av arkitekter utan kontakt med allmänheten. Föreningen vänder sig emot att det skulle finnas ett motsatsförhållande mellan arkitektprofessionen och allmänheten utan menar istället att arkitekterna är väl rustade för att delta i dialogprocesser med stadens medborgare. Arkitektur Stockholm behöver därför förtydliga hur arkitekter och Stockholms invånare tillsammans kan medverka i stadens utveckling.

Vidare framhålls vikten av ett fungerande och självständigt stadsbyggnadskontor som tillåts agera professionellt och operativt. Föreningen konstaterar att det på senare år förekommit flera exempel på politikerstyre där professionella tjänstemän körs över. Arkitektur Stockholm bör därför innebära ett politiskt mandat och förtroende för stadsbyggnadskontorets arkitekter att driva arkitektur- och stadsbyggnadsfrågor.

I Stockholm, jämfört med andra städer, menar föreningen att arkitektens kvaliteter ställs åt sidan till förmån för politiska och ekonomiska intressen. Arkitektens kompetensområde sträcker sig från förståelsen av hur komplexa urbana sammanhang utvecklas under tid till den detaljerade utformningen av byggnader. Om Arkitektur Stockholm ska bli en plattform för arkitektur måste det även vara en plattform för arkitekter. Det innebär enligt föreningen att arkitekter får förtroende samt förväntas utöva inflytande och ta ansvar för att staden får de kvaliteter som eftersträvas. Detta ska göras i processer tillsammans med stadens invånare och genom att skapa innovativ arkitektur, att

utmana och överraska och att tolka och förstå det kulturella arv som utgör Stockholm. Ensidigt lekmanfokus riskerar att banalisera arkitektur som något vem som helst kan göra och framställa arkitekter som en onödig yrkeskår. Arkitektur Stockholm bör därför syfta till att ge arkitekter möjligheter att skapa arkitektur.

Föreningen tar även upp problematiken med LOU som för närvarande hävdar man, ligger som en våt filt över upphandlingsprocessen. Man refererar till ett antal internationella exempel, Finland och städer som Zurich, Berlin och Oslo, där man genom "wild cards" möjliggör för mindre etablerade kontor att delta i parallella skissuppdrag som därigenom bidrar till att upprätthålla en hög arkitektonisk kvalitet. Arkitektur Stockholm behöver skapa modeller för fler arkitekter ska bjudas in att delta i offentligt byggande, riktade markanvisningar och processer som öppnar för ett bredare deltagande.

Avslutningsvis frågar sig föreningen vad som händer efter att Arkitektur Stockholm är antaget och efterlyser en operativ agenda ställer därför ett antal frågor:

När och hur skapas de utlovade pilotprojekten?

När och hur tas visionen om mångfald i arkitekturen vidare?

När och hur främjar staden nyskapelse av arkitektur?

När och hur, i vilka projekt, verkar staden för hög kvalitet i det offentliga byggandet?

När och hur skapar staden konkurrensmoment i sina upphandlingar för ökad mångfald och kvalitet?

När och hur initierar staden idétävlingar för att skapa konstruktiv diskussion om stadens utvidgning?

Kungliga Akademin för de fria konsterna

Konstakademin framför att man finner det glädjande att kommunen nu följer riksdagens uppmaning från dess arkitekturpolitiska program "Framtidsformer" att påbörja arbetet med egna riktlinjer. Akademin instämmer i att det är mycket värdefullt att arkitekturens betydelse för ett gott stadsliv framhävs med många goda argument liksom i vikten av att stimulera till offentlig debatt i stadsbyggnadsfrågor. Dock anser Akademin att dokumentet är oroande vagt och fullt av "mjukgörare" som lämnar fältet fritt för vilket som helst projekt som framstår som ekonomiskt gynnsamt eller backas upp av tillräckligt starka intressegrupper eftersom varje projekt skall prövas utifrån sina egna meriter utan hänseende till några stadsbyggnadsmässiga riktlinjer. Som exempel anges förkastningsbranten vid Södermalm som endast ska beaktas, inte skyddas. Vidare framförs att de pågående påbyggnaderna av 60-talshusen i Klara är exempel på hur "styckevisa beslut skändar stadsbilden". Påbyggnaden av Konstakademin närmaste grannhus, ritat av Nils Tesch, anges som ett särskilt flagrant exempel på detta. Akademin efterlyser därför en fördjupad och konkret översiktsplan för innerstaden och i första hand cityområdet. Bristen på förhållningssätt till hur stadens värden skall hävdas kan medföra att den arkitektoniska formen blir hävstång för tveksamma projekt. Som exempel på detta anger Akademin det planerade höghuset vid Värtaverkets gasklockor som ritats utan hänsyn till byggnadens inverkan på såväl nationalstadsparken som hela innerstadens stadsbild.

Akademien kan inte se att föreliggande samrådsförslag kommer att innebära någon skillnad jämfört med det slutna sätt som kommunen behandlar prestigeprojekt som Slussen eller Norra Station. Politiska låsningar och en ovilja att reflektera över alternativ har enligt Akademien förhindrat en konstruktiv kritik.

Akademien efterlyser skrivningar som mer precist tar ställning till de arkitektoniska kvalitetsfrågorna och hur dessa ska hävdas i planeringen och bygglovgivningen. Vidare efterfrågas en självkritisk analys och diskussion om varför stadens arbetsinsatser inte leder till bättre resultat. Akademien frågar sig hur staden arbetar för att behålla och utveckla sin kompetens i stadsbyggnadsfrågor och arkitektur. Är det ändamålsenligt att personer utan arkitektonisk utbildning leder gestaltungsfrågor i komplicerade stadsbyggnadsprojekt? Akademien anser att samrådsförslaget saknar beskrivningar av hur de mål som anges ska uppnås i den kultur som råder inom stadens politiska ledning och tekniska förvaltningar. Politikerna och ledningarna av de tekniska förvaltningarna saknar de kunskaper som krävs för att besluta om långsiktigt hållbar stadsutveckling och arkitektur. Viktigt är också att tjänstemännen ges mandat att inför politikerna och allmänheten hävda sin professionella uppfattning.

Enligt Akademien måste Arkitektur Stockholm omarbetas och förtydligas. Ett särskilt avsnitt måste läggas till som redovisar hur kompetensutvecklingen bland politiker och tjänstemän ska gå till och hur kommunikation och samspel mellan politiker, tjänstemän, intressenter och allmänhet kan utvecklas.

Arkitekter i Sverige (AIS)

AIS har lämnat synpunkter utifrån översiktsplanen fyra strategier för hållbar stadsutveckling.

Fortsätt stärka centrala Stockholm

Om denna strategi ska uppnås måste de allmänna kommunikationerna till och från centrum avsevärt förbättras och kringlederna ta hand om den biltrafik som inte har centrum som mål. På så sätt kan en mer utvecklad stadsmässighet uppnås i centrala staden. Innerstaden behöver fler bostäder i till exempel södra Klara och i City. De kvaliteter som gör Stockholm unikt måste förstärkas, till exempel Gamla Stan, innerstaden med malmarna, Gärdet och villastäderna i söder och väster.

Satsa på attraktiva tyngdpunkter

Främst de södra förorterna bör revitaliseras och nya genomtänkta samhällen för boende, arbete, kultur och fritid bör anläggas på obebyggd mark. Områdesplaner baserade på arkitekttävlingar och utökat samrådsförfarande bör kunna ge verklig förnyelse utan att komma i konflikt med befintliga områden.

Koppla samman stadens delar

Detta kan enligt AIS göras genom att underlätta kommunikationerna mellan ytterområdena, till exempel utbyggd Tvärbanan, överbryggande av trafikleder, koppla perifera stadsdelar till varandra samt överväga att helt bygga samman vissa äldre stadsdelar i ytterstaden som saknar egna förutsättningar att utvecklas.

Främja en levande stadsmiljö i hela staden

Det är viktigt att stärka olika stadsdelars karaktär och identitet. Att förtäta genom att bygga igen områden mellan stadsdelar eller att bygga på befintliga byggnader i innerstaden ger inte automatiskt en mer levande stadsmiljö. Stadsbyggnadskonst är att skapa både enhetlighet och tyngdpunkter och få en rytmik och dynamik genom arkitektonisk proportionering och uttrycksfullhet. Samhället behöver olika områdeskaraktärer.

Avslutningsvis framför AIS att arbetet med Arkitektur Stockholm är mycket viktigt eftersom det ger riktlinjer för bygg- och planeringsprocessens alla parter och kan göra samrådsförandet mer konstruktivt. Strategier där analyser med inslag av bland annat gestaltningstävlingar kan öppna nya vägar framåt till nya bebyggelsekaraktärer.

Stockholms Naturskyddsförening

Föreningen anser att stadsplaneringen är av stor betydelse för Stockholms fortsatta utveckling och staden står inför ett vägval: antingen mer trafikkaos genom tron att bilköer kan byggas bort med fler vägar och bebyggelse i gröna kilar eller en planering som sätter kollektivtrafik, cyklister och gående i första rummet och ser gröna kilar, naturområden och parker som en hörnsten i stadsplaneringen. Föreningen anser att en stor kraftsamling krävs för att skapa en mer miljövänlig stad. Till exempel bör stadens kajer upplåtas för folkliv, torghandel m.m.. Föreningen framför vidare att Arkitektur Stockholm bör referera till Brundtlandrapporten när hållbar utveckling tas upp.

Stockholms Naturskyddsförening anser att samrådsförslaget inte tillräckligt beskriver hur målen ska uppnås och att de föreslagna riktlinjerna allt för oprecisa och kräver därför mer konkreta riktlinjer. Det finns enligt föreningen positiva inslag när det kommer till miljö- och klimatfrågor men det speglar inte den forskning som lagts fram de senaste åren. Bland annat påpekas att det byggs fler glashus och att grönytorna minskar vilket inte är i linje med vad ledande klimatforskare förordar. Riktlinjerna bör kompletteras med att glasfasader inte ska användas och att andelen grönytor bör öka. Föreningen är mycket kritisk till samrådsförslagens lättsinniga förhållande till de gröna värdena i Stockholm och man häpnar över den negativa utvecklingen vad gäller beskrivningen av stadens naturområden vilket även framfördes under samrådet om översiktsplanen. Stockholms stora sammanhängande grönområden som barn och vuxna använder dagligen kan gå förlorade och föreningen varnar för att den inställning som redovisas i samrådsförslaget kan få mycket allvarliga konsekvenser för den ekologiska infrastrukturen och spridningssamband. Man ser redan nu översiktsplanens konsekvenser då ett av stadens mest artrika område, Rågsveds friområde, planeras att bebyggas. Föreningen är övertygad om att stockholmarna inte delar samrådsförslagens syn på naturområden och efterlyser exempel på vilka områden som utgör barriärer och vilka grupper som upplever naturen som ett problem. Naturområden erbjuder offentliga ytor där möten mellan människor lätt kan komma till stånd.

Svenska Turistföreningen

Svenska Turistföreningen har uppmärksammat sent på samrådet och väljer därför att lämna synpunkter på två viktiga frågor: höghus och grönstruktur. Föreningen påpekar att det i samrådsförslaget nämns ytterst lite om den brännande frågan angående höghus. Det finns inget behov av eller någon

anledning till att bygga höghus i Stockholm, särskilt inte i innerstaden med omgivning. Enligt föreningen går höghus emot den byggtradition som sedan länge har mycket stor förankring bland stockholmarna. Besökande och turister uppskattar att staden har en relativt låg bebyggelse med uppstickande kyrktorn, åsar och höjder. Stockholm får inte bli vilken storstad som helst.

Enligt föreningen är grönstrukturen ”bedrövligt beskriven” i samrådsförslaget och påpekar att grönstrukturen inte bara utgörs av de gröna kilarnas innersta värdeområden utan är också fortsättningen av den större grönstrukturen in bland Stockholms bebyggelse. En stor del av denna grönstruktur är fortfarande utan skydd, till exempel Kyrkhamn – Lövsta, Ålstensskogen, Årstaskogen, Trekanten – Vinterviken, Älvsjöskogen, Rågsveds friområde, Farstanäset, Fagersjöskogen, Solbergaskogen och Svedmyraskogen. Flera av dessa grönområden har staden enligt föreningen åtagit sig att bilda kommunala naturreservat av. Handlingsprogrammet för skydd av tätortsnära natur ”Aldrig långt till naturen” bifogas yttrandet. Vad gäller Nationalstadsparken så anser Föreningen att staden ofta rundar reglerna genom föreslå överexploateringar i nya detaljplaner. Norra och Södra Djurgårdens grönytor måste därför få ett hållbart skydd som naturreservat.

Hyresgästföreningen region Stockholm

Hyresgästföreningen anser att det är svårt att få en helhetsbild varför det hade varit en fördel både för den demokratiska processen och för ett bättre resultat om Arkitektur Stockholms alla delar behandlats samtidigt. Det är viktigt att riktlinjerna utvärderas men de får inte vara för lätta att ändra på utifrån enskilda fall som det nu framstår i samrådsförslaget.

Det är positivt att staden sätter upp höga ambitioner för Stockholms utveckling men Hyresgästföreningen hyser viss oro för att de allt högre kraven på nyproduktion också är kostnadsdrivande vilket kan innebära högre bostadskostnader. För att motverka att endast människor med höga inkomster har råd att leva och bo i Stockholm anser föreningen att staden vid planering av nya hyresrätter sätter ett tak för den slutliga boendekostnaden.

Stockholms stad bör i högre utsträckning använda sig av områdesplanering så att helheten blir tydlig för de boende. Vidare framförs att erfarenheterna från Järvafältet visar att samarbete mellan arkitekter och boende ger goda förutsättningar att hitta ekologiska, ekonomiska och sociala hållbara lösningar. Hyresgästföreningen är tveksam till formuleringen att ny bebyggelse ska vara tydligt urskiljbar och påpekar att det finns sammanhang då det är viktigt att även ny bebyggelse smälter in i den befintliga och att det i andra sammanhang är viktigt att visa vår tids arkitektur. Ny arkitektur får inte förta positiva element i den befintliga stadsbyggnadskaraktären. Det är också viktigt staden tar hänsyn till lokalklimat, ljusförhållanden och utemiljöer samt luftens möjlighet till genomströmning vid starkt trafikerade gator. För att uppmuntra fler att cykla behövs fler parkeringsplatser för cyklar vid stationer, hållplatser och arbetsplatser.

Föreningen påpekar att om Stockholm ska bli världens mest tillgängliga stad för personer med funktionsnedsättningar krävs bindande regler för att förbättra tillgängligheten. Där så är möjligt föreslår föreningen att det byggs trappor med ramper eller hiss vid varje brofäste. Det är också viktigt att utveckla

lättillgängliga parker och grönområden. Barn och ungdomars perspektiv och behov behöver särskilt uppmärksammas.

Hyresgästföreningen saknar det demokratiska perspektivet i beskrivningen av de offentliga platserna. Man framhåller att det är i den offentliga miljön som människor möts varför det är viktigt att staden utvecklar de offentliga rummen.

Hyresgästföreningen Norrmalm

Föreningen vill påminna om att det råder stor bostadsbrist och att det därför behöver byggas fler bostäder och framförallt hyresrätter till rimliga hyror. De pågående påbyggnaderna måste stoppas med hänsyn till ljusförhållandena. Volymen av trafikalkstrandens verksamheter och gatubredder måste tas med i planeringen. Man kan inte bygga en ny stadsdel som Norra Stationsområdet utan att ta hänsyn till trafiken. Vidare måste cykelvägnätet byggas ut om fler stockholmare ska uppmuntras till att cykla.

Om Stockholms mål är att bli världens mest tillgängliga stad för personer med funktionsnedsättningar måste en översyn av stadens trappor göras. Hissar skulle till exempel kunna byggas vid brofästen.

Lättillgängliga parker och grönområden bör utvecklas. Hgf föreslår att staden bör sätta upp ett mål att alla ska ha högst tio minuters gångväg till en park eller grönområde. Ekoparken bör utvidgas.

Staden bör utnyttja sitt planmonopol och bygga fler hyreslägenheter i bra lägen till rimliga hyror. Det skulle motverka segregationen och möjliggöra för äldre att bo kvar i sitt område.

Staden bör i högre grad satsa på att utveckla förorterna för att avlasta trafikbelastningen i innerstaden. Det skulle även motverka skenande bostadspriser.

Hgf anser att stadens siluett och stränder ska bevaras. Därför ska inga höga hus i vattennära lägen byggas. De två höghusen vid Röda bergen kommer att inkräkta på riksintresset och påverka ljusförhållandena negativt och bör därför inte byggas. Vattnet bör i mycket högre grad utnyttjas för kommunikationer.

Stadens malmar har en mycket speciell struktur och måste därför skyddas. Låt därför staden istället växa utåt på ett sunt och naturligt sätt.

Hyresgästföreningen Kungsholmen

Föreningen delar Hgf Norrmalms synpunkter men vill särskilt lyfta fram två perspektiv på remissen.

1. Om 25 år har regionen 1 miljon nya stockholmare och om 40 år 2 miljoner, det dubbla mot idag. Det ändrar väldigt många perspektiv och remissen har inte tillräckligt tagit hänsyn till detta faktum. Väldigt många planer och tankar är knappast realistiska i detta perspektiv och behöver vidare bearbetas i mycket större skala och med hänsyn till att det måste till en del radikala lösningar för att klara bostadsförsörjningen, arbetsplatsförsörjningen och infrastrukturen. Förtättningsbyggen är i det perspektivet enbart meningslös förstörelse av god planerad stadsmiljö. Ett miljonprogram med allt för snabba tag och bristande

kvalitet hotar om 10-20 år. Och samarbetet mellan kommunerna i regionen kommer vara en överlevnadsfråga för den nuvarande kommunstrukturen i länet. Hela situationen måste börja mötas redan nu, det har remissen missat.

2. Ur ett Kungsholmsperspektiv vill Hgf lyfta fram en rad lokala stadsbyggnadsfrågor, bland annat följande: Gör Riddarfjärden till en nationalstadspark, lös bullerproblemen med Drottningholmsvägen och Essingeleden, för små trottoarer, bättre möjligheter att cykla, bättre underhåll av parker och stränder, ingen förtätningsbebyggelse i parker, förnya Fridhemsplan, värna Kungsholmens idrottsanläggningar samt utvärdera 1970-talets trafikregleringar.

Samhällsdebattörerna

Samhällsdebattörerna är ett antal personer, arkitekter, ingenjörer och före detta politiker som engagerat sig i planeringsfrågor i stockholmsregionen. Gruppen anser att Arkitektur Stockholm är ett lovvärt dokument men det behöver bearbetas, förtydligas och konkretiseras för att bli användbart för byggherrar och arkitekter. Namnet Arkitektur Stockholm är svårtolkat och bör istället kallas stadsbyggnadsstrategi. Man ifrågasätter översiktsplanens mål att Stockholm ska växa inåt eftersom innerstaden i princip är fullbyggd och kan bara förtätas efter noggranna studier. Kulturhistoriskt värdefulla miljöer måste skyddas i Arkitektur Stockholm annars riskerar de att försvinna. Riksintressena måste förtydligas och stadens front mot vattenrummen och vattenytorna måste värnas.

Samhällsdebattörerna påpekar att den traditionella hushöjden är 5 till 7 våningar vilket gör Stockholm till en av världens vackraste städer. Höga hus bör därför inte få tillkomma inom stenstadens gränser och man är mycket kritiska till det planerade höghuset i Hjorthagen. Vidare nämns "Folkanuset" vid Östermalmstorg som ett "skräckexempel" på att kraven vid bygglovgranskningen måste skärpas. Här måste Arkitektur Stockholm utformas som ett stöd.

Att husen ska ritas av flera arkitekter för att uppnå variation kan gå till överdrift anser Samhällsdebattörerna. Detta är tydligt i Norra Djurgårdsstaden där blandningen av stilar och proportioner kommer att resultera i en mycket dålig stadsmiljö.

Staden ska byggas utåt inte inåt. Ytterstaden skulle må väl av förtätning och promenadstaden skulle kunna utvecklas här men utan att de gröna kilarna byggs igen.

Samhällsdebattörerna uttrycker sin besvikelse över utställningen "Våra drömmars Stockholm" på Kulturhuset och det dåligt genomförda samrådet. Det fanns ingen information om programmet och inget samrådsmöte var planerat. Man är positiv till stadens initiativ men beklagar att staden inte levt upp till målet om fördjupad dialog. Ett reviderat program, kallat "Stadsbyggnadsstrategi för Stockholm" bör ställas ut och tydligt presenteras. Först därefter kan programmet tas i stadsbyggnadsnämnden för beslut.

Föreningen Södermalmsparkernas vänner

Föreningen framför att tiden för utställningen "Våra drömmars Stockholm" var illa vald då många stockholmare var på semester. Formen inbjöd inte heller till

seriösa funderingar eftersom den verkade gjord för barn. Föreningen konstaterar att samma konflikter som finns i översiktsplanen mellan motstående intressen upprepas i Arkitektur Stockholm och ett övergripande förhållningssätt saknas fortfarande. Där Stockholms Byggnadsordning är tydlig lämnar Arkitektur Stockholm fältet öppet för motstående tolkningar. Dokumentet öppnar för en legitimering av de senare årens brott mot riksintressena för kulturmiljövården och stadens skönhet och föreningen nämner Stockholm Waterfront, smyghöjningen av takhöjder, exploateringen i stadens parker och Slussen som exempel på detta.

Vidare framför föreningen att eftersom Stockholms stadsbyggnadskaraktärer, parker och grönområden är av grundläggande betydelse för Stockholms skönhet och attraktivitet borde staden väntat med att lägga ut Arkitektur Stockholm för remissbehandling tills övriga styrdokument var färdiga. Ljuset och tillgången till parker och grönområden är av avgörande betydelse för hälsa och välbefinnande och föreningen anser att staden "syndar" mot dessa elementära regler för god stadsmiljö. För barn och personer med funktionsnedsättningar är det särskilt viktigt att det finns lättillgängliga parker. Beträffande medborgarinflytandet anser föreningen att medborgarna inte är delaktiga i planprocessen i egentlig mening och utrymmet att påverka är obetydligt. Börja planeringen med medborgarna först och därefter med övriga aktörer. Då skulle planerna enligt föreningen få större acceptans och planprocessen bli mer effektiv.

Avslutningsvis framför föreningen att det är en skam för hela Sverige att Stockholms reklamslogan The Capital of Scandinavia presenteras på stadens dokument. Det är löjväckande och bör tas bort tillsammans med ordet världsklass.

Orhems Fritidsträdgårdar Trekanten

Föreningen, som är en av 80 koloniträdgårdsföreningar i Stockholm och med cirka 7 600 medlemmar, framför att man har ett intresse av att översiktsplaneringen och den nya byggnadsordningen blir ett verkningsfullt instrument för att förbättra odlingsmöjligheterna och tillgängligheten till stadens grönområden. Koloniträdgårdar och odlingslotter är verktyg för att uppnå flera viktiga samhällsmål som bör vara vägledande när behovet av odlingsmöjligheter avvägs mot andra intressen i markanvändningen i översiktsplaneringen, till exempel trivsel i stadsbilden, främjande av biologisk mångfald, bidrag till livsmedelsförsörjningen, integration, instrument i friskvård och äldreomsorg etc. Föreningen anser därför att koloniområden och odlingslotter ska ges rättmätig betydelse i den nya byggnadsordningen och i parkprogrammet. Koloniområdena är idag en del av stadens parkmiljö och ska aktivt bidra till dess karaktär och skönhet.

Staden måste ta fram miljöanpassade sätt att hantera tekniska försörjningsfrågor och bygglovgivning för dagstugor och växthus på odlingslotter. Föreningen pekar också på behovet av att utveckla och nyanlägga koloniområden i samband med markreservationer för nya bostadsområden. Det är viktigt att koloniverksamheten i Stockholm vidareutvecklas och utökas när befolkningen ökar. Föreningen uppskattar att med ledning av hur många som står i kö för en kolonilott behövs en fördubbling av nya lotter.

Föreningen efterfrågar nya regler för kolonistugor och växthus som är anpassade till de nya bestämmelserna för friggebodar och det är angeläget att tillföra ett avsnitt till den nya byggnadsordningen om detta samt ta fram råd och anvisningar för utformning och placering.

Svensk Standard

Svensk Standard är en grupp unga arkitekter som deltar i den offentliga diskussionen om arkitektur. Gruppen anser att samrådsförslaget innehåller en rad svårtolkade begrepp. Man ser en fara i att olika betydelser, definitioner och dolda agendor kan smyga sig in i löst formulerade påståenden likt trojanska hästar. Ett förtydligande är därför nödvändigt.

Enligt Svensk Standard är arkitektur en process där den ursprungliga visionen måste vara utgångspunkten och detaljplaner måste ge utrymme för olika användningsområden av byggnader för att staden ska kunna utvecklas över tid.

Vidare är man kritisk mot att de stora byggbolagen ges för stort inflytande över byggandet. Små byggbolag och andra mindre aktörer måste ges större möjligheter att få markanvisningar.

Företag

JM AB

JM välkomnar en samlad strategi för stadens arkitektoniska utveckling. Man finner det mesta mycket väl formulerat med tydliga intentioner utan att vara för detaljerat.

JM uppskattar intentionen att skapa en varierad och rik stadsmiljö men påpekar dock att det besvärande i att dela upp kvarter i allt för små enheter då det kan vara svårt att upprätthålla hög kvalitet och samtidigt leverera bostäder till rimligt pris. JM refererar till Örnbergssområdet och Jarlaplan där arkitekten skapat variation och mångfald inom ett område med ett stort antal bostäder. Inspiration från utlandet är viktigt men JM påpekar att deltagande av utländska arkitekter och mindre etablerade arkitektkontor fordrar stor kompetens och lång erfarenhet av bostadsprojektering i Sverige för att kvaliteten ska säkerställas. Det är viktigt att inse risken för problem i projektering och genomförande om idéer baserade på förutsättningar från andra delar av världen okritiskt implementeras i Stockholm. JM vill i görligaste mån samarbeta med de företag som man genom långtgående gemensam utveckling byggt ett ömsesidigt förtroende för.

Einar Mattsson Fastighets AB

Einar Mattsson anser att samrådsförslaget är mycket bra och balanserat och man hoppas att de synpunkter som framförs ska bidra till ytterligare några infallsvinklar. Investerare är en förutsättning för att det ska finnas medel till att genomföra alla goda idéer och planer men i en globaliserad värld blir konkurrensen om investeringskapital allt hårdare. Ett fastighetsekonomiskt synsätt bidrar till att skapa ett gynnsamt klimat för fastighetsutveckling och investeringar i mark och byggnader. Det bidrar också till att fastigheter utformas så att verksamheter etablerar sig där förutsättningarna är bäst för respektive verksamhet. Stadsbyggnadsperspektivet bör vara att värna och bygga det samlade fastighetsvärdet i Stockholm. Därigenom värnas kulturhistoriskt värdefulla byggnader, grönstråk utvecklas och bevaras där de

bäst bidrar till kringliggande bebyggelse. Samtidigt skapas den dynamiskom behövs föra att staden ska utvecklas och möta förväntningar från de som bor och/eller verkar i en växande storstad.

Einar Mattson påpekar att det ständigt finns ett behov av att anpassa fastigheter och bygga om byggnader för att de behov som lämpar sig bäst på just den platsen i olika tider och marknader. Om Stockholm ska nå målet att växa med 200 000 invånare till 2030 fordras att det öppna och nyfikna sätt som finns i stadsbyggnadsfrågor kring nyproduktion även omfattar om och tillbyggnader av fastigheter.

Avsnittet om arkitektonisk kvalitet skulle vinna på att i större utsträckning lyfta fram behovet av god funktion och ett intresse för kontinuerlig utveckling av byggnaders användbarhet där tillgänglighet och miljö beaktas. Bra arkitektur skapar högre fastighetsvärden.

Man är mycket positiv till att tidigt involvera de inblandade i stadsbyggnadsprocessen. Där så har skett har det slutliga resultatet ofta blivit det bästa. En analys av vilka målkonflikterna är framöver och vilka processer som bör skapas för att lösa dessa saknas. Förutsägbarhet är viktigt för att tidigt avvärja målkonflikter. Robusta processer, tydliga mål och roller samt respekt för respektive parts kompetens stärker förutsägbarheten.

Ett alltför detaljerat arkitekturprogram riskerar att sätta tjänstemannen på stadsbyggnadskontoret i en roll där han/hon bidrar till att skapa målkonflikter snarare än lösa dem. Därför är man skeptisk till de detaljerade riktlinjer som föreslås. Kvaliteten i en byggnad skapas i en process där olika aktörer får samverka.

Vidare påpekas att det är en styrka i den kunskap och medvetenhet som finns om stadens naturlandskap och stadsbyggnadskaraktärer. Att sprida den kunskapen till alla aktörer är ett effektivt sätt att bidra till att viktiga grundkvaliteter som gör Stockholm än mer attraktivt, inte äventyras.

Abacus

Abacus är mycket positiv till Arkitektur Stockholm och påpekar att Byggnadsordningen ibland tyvärr använts som slagträ för att klubba ner projektidéer och för att likforma projekt efter områdets typologi. Det är därför glädjande att Arkitektur Stockholm ser framåt och tar sig an uppgiften att förmedla hur staden ska utvecklas till en attraktiv livsmiljö. Grundvalarna för Arkitektur Stockholm kan dock beskrivas tydligare: Den stora inflyttningen, viljan att långsiktigt utveckla staden på ett hållbart sätt samt en beskrivning av alternativa lösningar där industrimarken inte räcker till och där grönområdena bedöms som alltför värdefulla. Vidare saknas tidsfaktorn. Med stadens snabba expansion förändras en plats från perifer till central under kort tid och möjliga kvaliteter kan förbises. Dokumentet kan bli än mer slagkraftigt om budskapet kondenseras ytterligare.

I yttrandet kommenteras ett antal riktlinjer, till exempel frågar man sig om stadsbyggnadskontoret ska välja arkitekt och byggherre, positivt att Arkitektur Stockholm har en bredare syn på begreppet kvalitet, om utveckling och

förtätning huvudsakligen ska ske inom ramen för befintlig struktur omöjliggör det en rad projekt, till exempel vid Islandstorget.

Landskapslaget AB

Anser att det är positivt att programmet beskriver arkitekturens roll för en hållbar utveckling. Att uttrycket hållbarhet används tydliggör vikten av god arkitektur och lyfter den till en politisk fråga. Det bör framgå tydligare hur dokumentet förväntas användas i planeringen och svara på vad som är Stockholms arkitektoniska värden. Landskapslaget föreslår ett antal preciseringar av de riktlinjer som föreslås i dokumentet.

Nyréns Arkitektkontor AB

Nyréns framför att Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning ska fungera som komplement till översiktsplanen men återspeglar översiktsplanens strategier på ett sätt så att dokumentet blir otydligt. Karaktären av policydokument som vänder sig till många olika grupper gör att viktiga sakfrågor tenderar att drunkna i långa stycken av allmän karaktär. Nyréns konstaterar att de förhållningssätt som anges i Stockholms Byggnadsordning inte längre är fullödiga utifrån dagens situation men de riktlinjer som formulerats i Arkitektur Stockholm innebär snarare en uppmjukning än nya, riktade strategier. I förlängningen kan detta innebära ett ostrukturerat byggande, besvärliga debatter och oförutsägbara förhållanden. Det är otydligt om strategierna möjliggör en förnyelse av Stockholm sett i ett större sammanhang och dokumentet berör inte tillräckligt hur de målkonflikter ska lösas som kommer att uppstå mellan till exempel exploatering och kultur- naturmiljöer.

Vidare påpekas att om stadens ambitioner med arkitekttävlingar ska komma till sin rätt och bli trovärdig fordras starkare övergripande riktlinjer för planläggningen. Till kapitlet om Processer för hög kvalitet anser Nyréns att det bör fogas en policy för LOU-upphandling inom stadens förvaltningar vilka i dagsläget saknar kvalitetskriterier. Ofta är det enbart lägsta pris som gäller. I sitt yttrande ifrågasätter Nyréns resonemangen som förs angående förtätning. Bland annat påpekas att argumenten för förtätning är olika, somliga vill förtäta för att häva segregationen, andra för att skapa en mer levande stad medan ett politiskt/ekonomiskt argument är kostnadseffektivitet. Inget av dessa motiv borgar dock för att staden som helhet ska utvecklas väl menar Nyréns. Att den fysiska avgränsningen skulle vara en anledning till Stockholms segregation kan även ifrågasättas ur vetenskaplig synvinkel. Nyréns menar att Arkitektur Stockholms vaga riktlinjer öppnar för ständiga debatter och motsättningar och sätter därigenom stora kulturmiljövärden på spel. Köpenhamn med dess strikta riktlinjer framförs som ett föredömligt exempel.

Frågor angående lokalisering av nya publika byggnader, anläggandet av nya stadsdelsparker etc. berörs inte alls i Arkitektur Stockholm menar Nyréns och så som dokumentet nu är utformat föreligger en stor risk för liberalisering av byggande och förtätning utan att den medvetna styrningen förbättras.

Igloo Arkitekter

Påpekar hur svårt det är att formulera ett arkitekturprogram utan att det blir floskulöst, skadligt, kontraproduktivt eller fördömsfullt. Igloo kritik utgörs av två delar - ett bifogat korrekturläst dokument med förslag på ändringar i texten

samt förslag på två olika vägar för det fortsatta arbetet med Arkitektur Stockholm.

Väg 1: Skapa en ny årsring för Stockholm med nya spelregler som genererar en viss typ av arkitektur för vår tid och som syftar till att uppfylla de övergripande mål som man gemensamt kommit fram till i översiktsplanen. Låt inte Hammarby Sjöstad vara modellen. Undvik formuleringar som endast genererar slutna kvarter och entréer mot gatan. Koppla ihop stadens förorter.

Väg 2: Strama upp Arkitektur Stockholm och formulera strategier för hur översiktsplanen kan följas upp. Låt inte högsta pris framför kvalitet styra då exploateringskontoret säljer mark. Utforma strategier för tävlingar utan att de blir urvattnade och aldrig utfört. Ta fram strategier för kommunikationen mellan invånare och planerare. Formulera strategi för arkitektonisk bedömning, låt en oberoende expertgrupp av internationella arkitekter vara remissinstans.

Avslutningsvis föreslår Igloo en arkitekturkonsekvensanalys. Formulera ett antal frågor som hjälp för att förstå konsekvenserna av det planerade.

TR projektutveckling, Tom Rosander

Anser att Arkitektur Stockholm är ett förtjänstfullt och imponerande arbete. Att knyta dokumentet till översiktsplanen är utmärkt och kommer att ge det den styrka det behöver. Det hade varit bra om övriga dokument inom Arkitektur Stockholm ingått i samrådet men Tom Rosander utgår från att även de kommer att bli föremål för samråd. En kort sammanfattning av samtliga dokument vore önskvärt. Vidare föreslås ett antal förslag till förbättringar. Bland annat en tydligare koppling till PBL avseende kulturhistoriskt värdefulla områden.

Privatpersoner

Aldal, Bo

Anser att om en levande stadsmiljö i hela staden ska främjas innebär det att förortsmiljön i ytterstaden måste omvandlas till innerstads- och närförortskaraktär. För att genomföra detta kan det bli nödvändigt att riva byggnader. Det är oförståeligt att det varit möjligt att riva i attraktiva innerstadsmiljöer och för alltid radera ut en stor del av dess historia och nu ha en närmast rigid uppfattning att rivningar inte är möjligt i ytterstadens otrivsamma miljöer.

De utspridda förorterna med avskilda köpcentrum har även inneburit ett stort behov av transporter med kraftig miljöpåverkan som följd. Stockholm står inför ett närmast gigantiskt uppdrag att vrida utvecklingen mot en långsiktig och för framtiden hållbar omvandling som avvecklar förortstristessens miljöer i befintliga ytterstaden, samtidigt som nya områden utvecklas. En liten och möjligen gryende insikt enligt Bo Aldal kan spåras i konstaterandet om uppluckring av den historiska uppdelningen mellan centrum och förorter, villaområden och flerfamiljshus, sovstäder och arbetsplatsområden.

Vidare framförs att Stockholms uppdelning i en attraktiv innerstad och en segregerad ytterstad är förödande för integrationssatsningar.

Avslutningsvis hoppas Bo Aldal att funktionalismens värderingar med brist på harmoni i samhällsplaneringen ersätts av humanismens mänskliga värden.

Axelsson, Östen

Anser att samrådsförslaget har många förtjänster varför det är av yttersta vikt att åtgärda de svagheter som förslaget har. Den alvarligaste svagheten är att syfte och mål inte framgår med önskvärd tydlighet. Vid en närmare analys framgår att syftet är arkitektur av hög kvalitet men omnämns endast i förbifarten. De centrala definitionerna kommer alldeles för sent i dokumentet och bör istället redovisas i inledningen.

Ytterligare en svaghet är samrådsförslagens fokus. Inledningsvis anges att stockholmarnas livsvillkor ska vara i fokus men detta är "som bortblåst" och kommer aldrig till uttryck senare i texten. Resten av dokumentet fokuserar på lokalsamhällets behov medan medborgarnas livsvillkor ignoreras och någon strategi för hur de kan tillgodoses utvecklas inte.

I sitt yttrande presenterar Östen Axelsson en rad konkreta och väl genomtänkta förslag på ändringar av texten och tillägg till innehållet. Bland annat definition av begreppet vistelsevärden, resonemang kring förhållningssätt till ljudlandskapet samt att Stockholms stad måste visa att man lever upp till de utmärkelser staden fått inom miljöarbetet.

Benesch, Fredric och Lundeberg, Katarina

Framför att dokumentet är ett väldigt bra utkast. Huvuddragen och definitionerna i "de blå rutorna" är ovanligt tydliga medan riktlinjerna är otydligare. Man saknar dock en beskrivning av hur dokumentets riktlinjer påverkar stadens resurser och beslutsprocesser. En utvärdering av dagens processer i relation till Arkitektur Stockholm vore intressant. Vidare saknar man en beskrivning av konfliktpunkter och vilket arbete som ska drivas internt och vad som ska läggas ut på arkitekter och byggherrar. Avgörande är också villkoren för markanvisningstävlingar. Tanken om pilotprojekt för utvärdering är utmärkt men hur ofta ska Arkitektur Stockholm uppdateras och av vem? Man hoppas att resurserna är tillräckliga för att utveckla och genomföra Arkitektur Stockholm. Avslutningsvis framförs att man saknar en beskrivning av de enstaka byggnadernas potential i byggandet av kvalitativa stadsrum.

Berglund, Robin

Anser att Slussen ska vara kulturinriktat med konst och andra aktiviteter vilket skulle knyta samman folk mer. Ett stort torg skulle samla många och användas till olika syften som teater och spelningar. Att bygga stora kontorshus är en dålig idé, istället bör man bygga bostäder. Det skulle gynna Stockholm bättre. Husen bör byggas så att de passar in i omgivningen, inte glas och betong. Torsgatan vid Clarion Hotel är ett bra exempel. Placera ut skulpturer vid Slussen som väcker känslor och skapar nyfikenhet och plantera träd runt torget och längs vattnet. Utforma Slussen så att spårvagn kan byggas i framtiden. Gör inte om samma misstag som på 60-talet då det gjordes radikala förändringar av staden. Bygg så pass bra att alla vinner på det och tänk på framtida generationer.

Ekendahl, Ann – Mari

Föreslår en gång- och cykelbro mellan Torsgatan och S:t Eriksområdet vilket skulle förbättra stadsmiljön betydligt. Broarna som idag förbinder Kungsholmen med Vasastan ligger långt ifrån varandra och är inte särskilt attraktiva och Barnhusbron har ingen förbindelse till Torsgatan.

Etzler, Bengt

Anser att utställningen på Kulturhuset var en stor besvikelse och gav ett populistiskt intryck. Hur staden ska planeras och utformas är en professionell uppgift. Utställningen pågick dessutom under sommaren då många stockholmare har semester och befinner sig på annat håll. De seminarier och möten som anordnades var dessutom mycket dåligt annonserade. Det medförde att få personer deltog och att den professionella diskussionen om programmet uteblev. Detta bekräftades även av Stockholms Arkitektförening vid ett seminarium på Färgfabriken. Detta rimmar illa med strävandena efter dialog om arkitektur och stadsbyggnadsfrågor.

Behovet av ett program för den långsiktiga utvecklingen av Stockholms arkitektur och planering är mycket stort, särskilt med tanke på de projekt som pågår och har genomförts, till exempel Stockholm Waterfront, Slussen och Norra Stationsområdet.

Enligt Bengt Etzler blir man rejält besviken när man läser samrådsförslaget till arkitekturprogram. Det är allmänt hållet och opreciserat och ger ingen precisering av vilka kvaliteter som ska beaktas. Programmet behöver marbetas och utvecklas om det ska bli ett användbart redskap i planeringen.

Dokumentet som behandlar stadens parker och stadsbyggnadskaraktärer borde ingå i programmet.

Fahlsten, Annette

Arkitektur Stockholm innehåller många vackra ord men saknar en strategi för hur konflikter mellan långsiktiga och kortsiktiga samt allmänna och privata intressen skall hanteras när Stockholm väntas växa till en miljonstad. I yttrandet pekas på ett antal alvarliga brister. Bland annat att parkprogrammet inte är inarbetat i dokumentet med tanke på hur viktiga parkerna och grönområdena är då Stockholm blir tätare. Bakom alla vackra ord ligger ett budskap att täthet är detsamma som trygghet och gleshet lika med otrygghet. En annan alvarlig invändning är "den dumma idén" att centrala staden ska stärkas. Istället behövs strategier för hur Stockholm ska växa på bredden genom samarbete mellan kommunerna och nya pendeltågslinjer. Dispositionen av texten är bakvänd – landskapet är grunden kapitlet ska finnas längst fram. I dokumentet saknas också ett förhållningsätt till historien såsom den manifesteras i bebyggelsen.

Friman, Helena

Anser att Arkitektur Stockholm är en väldigt klen ersättare till Stockholms byggnadsordning med dess kunskapsrika genomgång av Stockholms karaktär. Dokumentet är luddigt och kunskapsfattigt och lämnar fältet fritt för markanvisningar som ger goda inkomster till exploateringskontoret. Vidare ställs ett antal frågor, bland annat vad Arkitektur Stockholm menar med hållbar utveckling, var beskrivs barns behov, vem ska bestämma vilka grönområden som är mindre värdefulla, hur ska kompetensen bland arkitekter och planerare stärkas, vad har hänt med de antikvariska kunskaperna, vad tjänar det till att klassificera miljöer när sådana skydd spelas bort?

Gustafsson, Sune

Anser att för många dokument; översiktplan, Arkitektur Stockholm, Stadsbyggnadskarakterer etc., cirkulerar vilket ger en splittrad bild. Samrådsförslaget är svårt att utvärdera då det blandar ihop olika ämnen under begreppet arkitektur. Dispositionen bör följa ett traditionellt mönster med en uppdelning på förutsättningar, vision, analys och strategier. Vidare nämns ett antal nyckelord som bör hållas isär: Arkitektur är medvetet gestaltade byggnadsvolymer. Stadsplanering är att skapa rum för gator, platser, torg och gårdar. Parkplanering är parker, grönområden och kajer. Trafikplanering står för uppbyggnaden av staden men saknas i dokumentet. Vidare efterfrågas definitioner av bland annat cityområdet, innerstad, centrala staden etc. Strategin att stärka centrala Stockholm ifrågasätts. Vilka utvecklingsplaner finns för de lokala centra vid tunnelbanestationerna? Strategin att koppla samman stadens delar bör illustreras med exempel. Hur ska en levande stadsmiljö i hela staden främjas samtidigt som stadens karaktärsdrag ska utvecklas? Att de fyra strategierna ska svara mot den växande stadens utmaningar är ett drömscenario. Istället bör man satsa på kompletteringar i när- och Mälarenregionen.

Jansson, Ulla

Påpekar att ytterstadens behov och brister inte prioriteras av politiker och journalister. Man ser tydliga problem i Stockholms norra och västra förorter rörande ungdomsarbetslöshet, bostadsbrist, kommunikationer, segregation bristande kulturliv.

En ökad satsning på kommunala transportmedel är ett måste. Spårbunden trafik bör byggas ut mellan Vällingby och Spånga station, Kista och Sollentuna.

Stockholm är redan en segregerad stad. Vad görs på allvar för att förhindra den utvecklingen. Hässelby Gård har förlorat sin ursprungliga karaktär och erbjuder minskad hemkänsla.

Det är tungt att arbeta med kultur i förorten. Lokalmässiga och ekonomiska brister och förutsättningar gör inte saken lättare.

Att skapa överblickbara regioner över kommungränser med ökat samarbete och rörlighet, en blandning av boendeformer och en satsning på mötesplatser bidrar till ett rikare liv i ytterområdena och avlastar innerstaden.

Kjäll, Anders

Under rubriken "Tennishallen i Kristineberg – ägarna plockar ut miljonlöner och staden står för kostnaderna" framförs kritik mot hur staden hanterat frågan om utformningen av Kristinebergs strandpark. Sedan 1996 har det varit bestämt att tennishallen ska rivas och ersättas av en park. Med det politiska löftet byggdes och såldes 300 lägenheter och senare ytterligare 500 lägenheter. På grund av praktiska och ekonomiska skäl meddelade Regina Kevius senare vid en pressträff att tennishallen ska bli kvar. Nu ska ytterligare satsningar göras för att anpassa tennishallen till parken vilket "låter som rena skämtet" enligt Anders Kjäll. Den kontakt med vattnet som var en av de bärande tankarna med parkens gestaltning är nu helt borta. De intäkter staden får in för arrendet kan knappast täcka extrakostnaderna för parkbygget medan ägarna av

tennishallen tar in miljonvinster. Avslutningsvis ställs frågan varför Björn Borg, som bor i Värmdö kommun, deltog på pressträffen.

Lewan, Tomas

Framför att Arkitektur Stockholm – En strategi för stadens gestaltning ska fungera som komplement till översiktsplanen men återspeglar översiktsplanens strategier på ett sätt så att dokumentet blir otydligt. Karaktären av policydokument som vänder sig till många olika grupper gör att viktiga sakfrågor tenderar att drunkna i långa stycken av allmän karaktär. De förhållningssätt som anges i Stockholms Byggnadsordning är inte längre är fullödiga utifrån dagens situation men de riktlinjer som formulerats i Arkitektur Stockholm innebär snarare en uppmjukning än nya, riktade strategier. I förlängningen kan detta innebära ett ostrukturerat byggande, besvärliga debatter och oförutsägbara förhållanden. Det är otydligt om strategierna möjliggör en förnyelse av Stockholm sett i ett större sammanhang och dokumentet berör inte tillräckligt hur de målkonflikter ska lösas som kommer att uppstå mellan till exempel exploatering och kultur- naturmiljöer. Vidare påpekas att om stadens ambitioner med arkitekttävlingar ska komma till sin rätt och bli trovärdig fordras starkare övergripande riktlinjer för planläggningen. Till kapitlet om Processer för hög kvalitet anser Tomas Lewan att det bör fogas en policy för LOU-upphandling inom stadens förvaltningar vilka i dagsläget saknar kvalitetskriterier. Ofta är det enbart lägsta pris som gäller.

Resonemangen som förs angående förtätning ifrågasätts. Bland annat påpekas att argumenten för förtätning är olika, somliga vill förtäta för att häva segregationen, andra för att skapa en mer levande stad medan ett politiskt/ekonomiskt argument är kostnadseffektivitet. Inget av dessa motiv borgar dock för att staden som helhet ska utvecklas väl. Att den fysiska avgränsningen skulle vara en anledning till Stockholms segregation kan även ifrågasättas ur vetenskaplig synvinkel. Arkitektur Stockholms vaga riktlinjer öppnar för ständiga debatter och motsättningar och sätter därigenom stora kulturmiljövärden på spel. Köpenhamn med dess strikta riktlinjer framförs som ett föredömligt exempel.

Frågor angående lokalisering av nya publika byggnader, anläggandet av nya stadsdelsparker etc. berörs inte alls i Arkitektur Stockholm och så som dokumentet nu är utformat föreligger en stor risk för liberalisering av byggandet och en förtätning utan att den medvetna styrningen förbättras.

Lidmar, Karin

Arkitektur Stockholm ger en annan vision av det framtida Stockholm än den som präglade Stockholms byggnadsordning enligt Karin Lidmar. Den samsyn som stadsbyggnadskontoret vill skapa omfattas säkert av de stora byggbolagen medan många professionella - arkitekter, byggnadshistoriker och kulturgeografer, ställer sig frågande.

Karin Lidmar sammanfattar sina synpunkter enligt följande:

Arkitektur Stockholm respekterar inte den djupa kunskap om Stockholm som präglade byggnadsordningen.

Strategin öppnar för en mycket hög exploatering, mer styrd av ekonomiska intressen än av allmän intresset.

Stockholms tillväxt måste planeras med regionen som spelplan och innefatta stora utbyggnader av kollektivtrafiken.

Dokumentet befäster den hänsynslöshet som präglar många planerade eller just genomförda projekt i Stockholm.

Markstedt, Olle

Är kritisk till bristfällig dialog med staden och påpekar att han lämnat synpunkter ett otal gånger men sällan eller aldrig fått svar. Olle Markstedt hänvisar till hemsidan www.kutpunktslussen.se som svar på remissen om Arkitektur Stockholm. Där framgår det mesta av de tankar som kommit fram i dialog med 18 000 besökare enligt Olle markstedt.

Matson, Rein

Ett bra och lovvärt initiativ. Bra att definiera arkitektonisk kvalitet vilket öppnar för debatt. För att vara nyskapande krävs nya synsätt och ett mått av experiment. Att öka inslaget av tävlingar är ett sätt men man behöver också våga förverkliga några av visionerna annars riskerar staden att förlora i trovärdighet. Stockholm har genom sitt markinnehav en unik möjlighet att styra stadsutvecklingen mot ett hållbart samhälle. För att klara det behövs nya sätt att värdera mark som även tar hänsyn till immateriella värden samt en helhetssyn som inte suddar ut stadens årsringar. Dokumentet skulle vinna på att redigeras och kokas ned till hälften så att det viktiga kommer fram.

Nyberg, Ulf

Ulf Nyberg har inkommit med mycket detaljerade synpunkter på innehåll och formuleringar och ger även förslag på illustrationer.

Nyström, Gunnar

I sitt yttrande framför Gunnar Nyström att om inte den politiska viljan finns kan man skriva hur många arkitekturprogram som helst utan effekt och hänvisar till riktlinjerna i Arkitektur Stockholm. Att behålla tennishallen i Kristinebergs strandpark strider inte bara mot översiktsplanen, tävlingsresultatet för parken utan nu också mot Arkitektur Stockholm.

Pontvik, Alexis

Anser att samrådsförslaget inte lever upp till dess roll som arkitekturprogram. Den historiska staden och dess omgivningar är hotat av exploatering genom okunniga och kortsiktiga beslut. Dokumentets brist på klarhet, konkretion och exempel leder till fullständig tolkningsfrihet av texterna och är därför inget arkitekturprogram.

Uppdelningen på flera dokument gör att samrådsförslaget inte kan bedömas utan dokumentets innehåll hör ihop. Dokumentet kan därför inte processas vidare utan måste bearbetas i grunden. Vidare innehåller samrådsförslaget flera motsägelser, framstår som ofärdigt, syftet är svårdefinierat, målgruppen är oklar och dokumentet upplevs som hastigt tillkommet. Stockholm är inte i behov av en allmänt skönmålande broschyr utan ett ramverk för hur staden ska bebyggas och utvecklas.

Alexis Pontvik frågar sig hur en kontinuerlig utvärdering ska gå till och efterlyser mer självkritik från staden med tanke på hur Slussen och Norra Stationsområdet hanterats. Stadens tjänstemän och politiker har inte visat att de

har kompetens att klara av dessa projekt och hur vill staden komma åt dessa problem?

Arkitektur Stockholm har likt översiktsplanen en grundläggande brist i att många av de ideal och mål som beskrivs fullständigt saknas i de projekt som planeras och förverkligas. Det behövs därför tydligare riktlinjer för hur processer och metoder ska gå till. Vidare ifrågasätts att staden ska ta fram utvärderingskriterier för att uppnå hög kvalitet. Det skulle leda till godtycklighet för byggherren och osäkerhet för arkitekten.

Innerstaden får inte det skydd som finns sedan tidigare. Sedan fem år tillbaka kan vad som helst hända med Stockholms unika stadslandskap då planeringen har blivit reaktiv. Det behövs därför ett tydligt ställningstagande i mötet mellan det historiska och det nya.

Översiktsplanens strategi att stärka den centrala staden ifrågasätts eftersom innerstaden redan fungerar. Istället borde de områden som fungerar mindre bra utvecklas. Innerstaden måste expandera för att förhindra en felriktad utveckling och irreparabla förändringar för Stockholms stenstad.

Medborgarnas perspektiv i dokumentet efterfrågas. Det borde framgå att medborgarinitiativ genom kompetent kritik synliggjort de enorma brister som finns i hanteringen av ett flertal projekt under de senaste åren. Avsnittet om dialog och samverkan visar på författarens bristande förståelse av demokratifrågan.

Avslutningsvis påpekas att formuleringen att ny bebyggelse ska utformas så att den blir tydligt urskiljbar i stadsbilden visar på bristande förståelse för arkitekturens villkor. Den svenska arkitekturen drivs vidare av små och medelstora arkitektkontor samtidigt som staden konsekvent anlitar stora kontor under former som utesluter konkurrens.

Rahm, Barbro och Holmgren, Gudrun

Anser att Arkitektur Stockholm innehåller diametralt olika uppfattningar. Å ena sidan talas det om stadens skönhet och kulturhistoriska värden. Å andra sidan framhålls att det inte är önskvärt att låsa skala avseende höjd och volym med generella regler. Denna konflikt mellan olika intressen analyseras inte och inga garantier ges för att skydda riksintresset Stockholms innerstad. Vidare efterlyser en bättre och sakligare information utan förledande reklam bör föregå olika stadsplaner för att medborgarna ska få en korrekt information och för att undanröja misstankar om oegentligheter. Detta borde preciseras bättre. Kraven på kvalitet måste skärpas vid markanvisningar. Innehållet i Arkitektur Stockholm är motsägelsefullt och därför inte användbart.

Svensden, Maggie

Framför att Stockholm inte under några omständigheter får förlora sin karaktär. Det skulle missgynna såväl turister som stockholmare. Det är på god väg att hända om Slussen byggs om enligt stadens förslag. Nya bostadsområden måste förses med parker och arbetsplatser men även kultur, kanske ett nytt operahus. Låt förorterna bli attraktiva så behöver man inte inkräkta på gammal bebyggelse i innerstaden. Brunkebergstorg är en död miljö som kortsiktiga intressen lyckats förstöra, gör inte om samma misstag.

Vang, Anna

Anser att Stockholm har varit en underbar stad men dagens arkitekter och byggbolag håller på att fördärva hela atmosfären. De fyrkantiga klossar som staplas på varandra passar inte i en kulturrik stad som Stockholm. Människor mår inte bra i förortsgetton utan trivs bäst i fantasirika byggnader och gröna miljöer. Ta bort uttrycket världsklass – det är den gamla bebyggelsen som är den världsklass som Stockholm redan består av. Politiker måste förstå att det inte går att tränga in halva Sverige som suktar efter en lägenhet i innerstaden. Hur kunde någon tillåta de monstruösa betongklumparna i Liljeholmen?

Widgren, Greger

Framför att Stockholms unika läge på ett antal öar måste bättre tas tillvara och utnyttjas för kommunikationer med båt vilket skulle avlasta väg- och spårnätet. Det finns en tendens att exploateringsintressena fått för stort utrymme på bekostnad av trivsel, ljus och grönområden. Det må vara förståeligt att kommunen i ett ansträngt budgetläge söker finansiering för byggandet men den överexploatering som nu pågår måste stoppas. Vi bygger bort värden som aldrig kan återskapas.

Wiklander, Johanna

Anser att arkitektur Stockholm kan bli ett historiskt dokument men texten saknar för närvarande pregnans och tydlighet och innehåller allt för många bör och kan för att kunna få någon effekt. Dokumentet bör förses med ett försättsblad som sammanfattar innehållet och skallkraven.

Johanna Wiklander föreslår ett antal påståenden att använda som styrande för alla formgivningsprocesser och stadsutveckling. Dessa utgår från de offentliga rummen och byggnaderna.

